

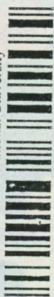

A558146

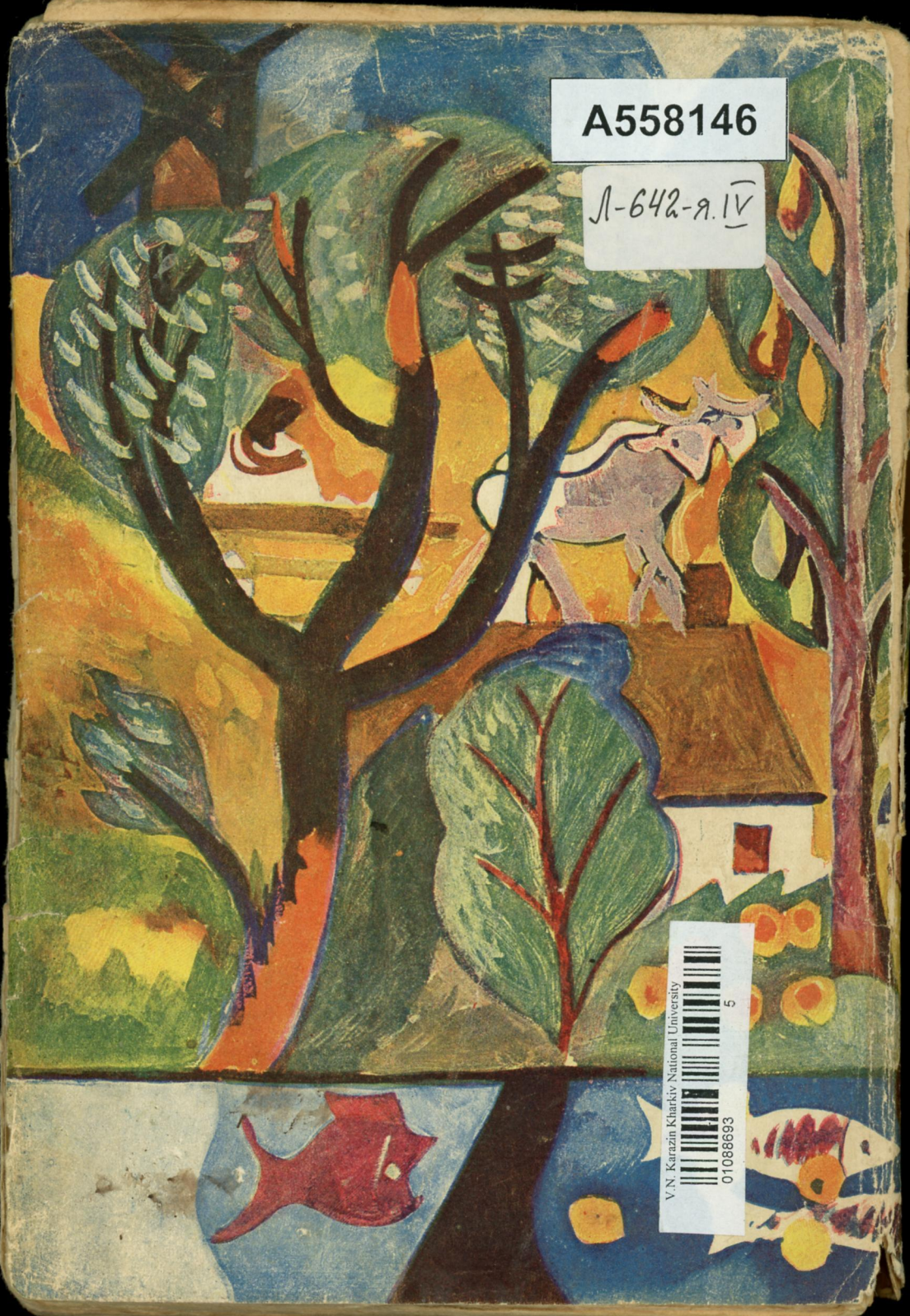
Л-642-я.ІV

V.N. Karazin Kharkiv National University

01088693

5

Кемерово-Взрывки

Obachsmir B. Kerpens

Neonig / Zgnob

T. foveatus.

Worms

Валерия Коліну

O. Duryx

Stamped

В. Пятницкая

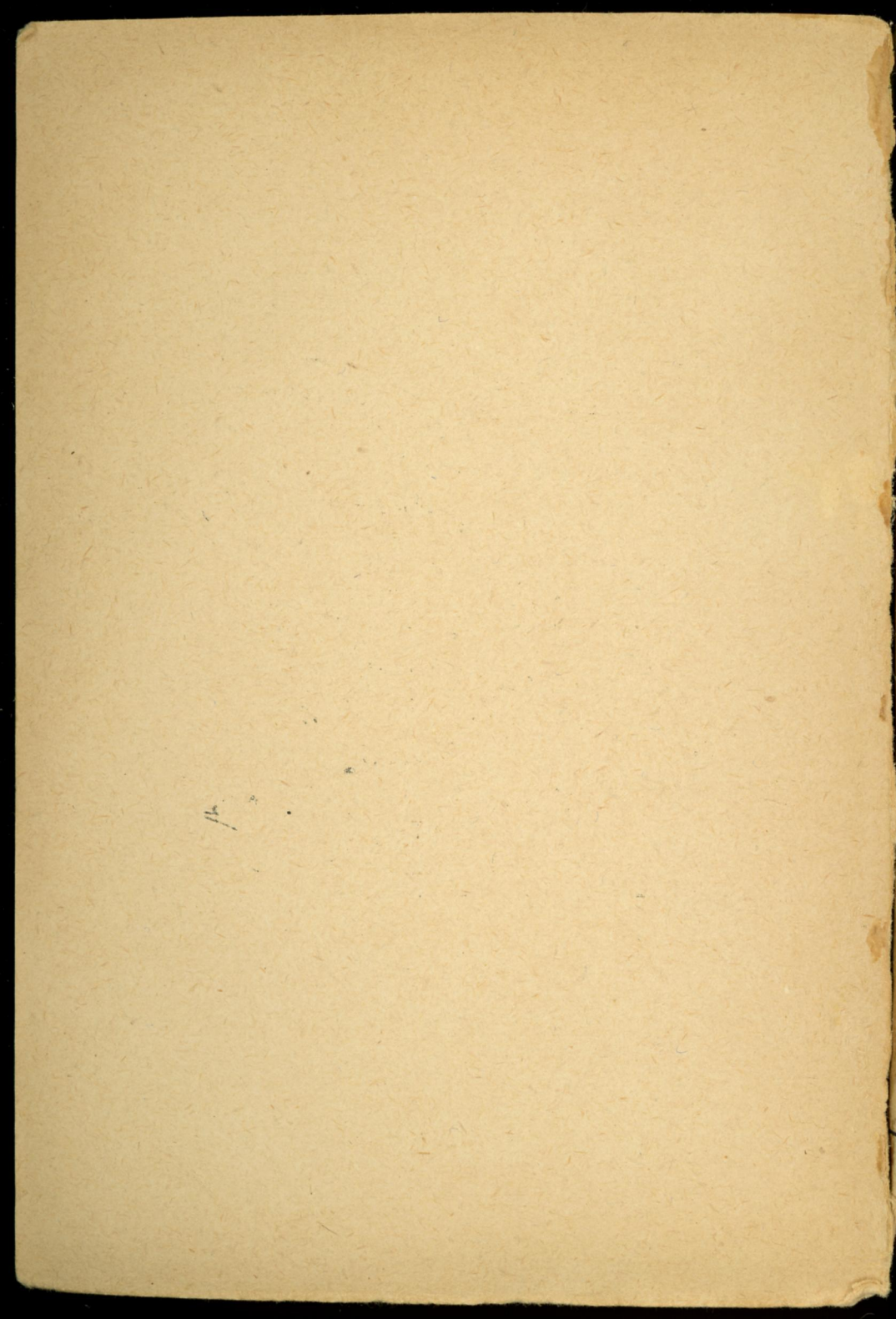
16. Катусилон

Цена 1 крб. (Р)

5011

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ЧЕТВЕРТА (134)
БЕРЕЗЕНЬ—1929

Д В У

Харків

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

**Бібліотека
Світличного І.О.**

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 955.
від 7/III - 1929р. Зам. 907

П-642-9. IV
(129)

Галло! Галло! Усім!
Усім! Усім! Говорить
Ярмарком „Літературного
Ярмарку“ на хвилі 500.000
метрів із міста Харкова, сто-
лиці Української Соціялі-
стичної Радянської Респу-
бліки. Читайте, шановні
товариші, чергову 134 книгу
нашого позагрупового
альманаху!

АВТОБІОГРАФІЯ ЛЕОНІДА ЧЕРНОВА—
АВТОРА ІНТЕРМЕДІЙ, ПИСАНА РУКОЮ
ВАЛЕРІЯНА ПОЛІЩУКА

Коли ви на вулиці побачите людину міцного й високого тіла, здоровила з червоною присадкуватою шиєю, могутнім торсом і бойовим виглядом (туберкульоз 3-ї стадії), з крутим лобом і великими осяйними добрими очима блакитно-сірої води, то знайте, що то я... але ні-це ще не всі характерні ознаки, щоб сказати, що це Леонід Чернов, ваш покірний слуга.

Отже, коли ви побачите людину у вигляді молодого капітана далекої плавби, що однак у футлярі несе дорожню машинку для писання, або, ще краще, коли ви побачите людину, що, маючи всі вищезгадані ознаки і хорошу європейську поставу, буде зі скаженим захопленням доводити гурткові письменників про незрівняну красу і насолоду їздити на мотоциклі,—то знайте, що це вже дійсно я, Леонід Чернов, що маю зараз на Україні цілком випадкове таке російське

прізвище, бо справжнє у мене — Малошийченко, як і в мого батька Кіндрата. Оцей самий короткоший й (спадщина) Кіндрат і пустив мене рости в 1899 році в м. Олександрії, що лежить серед пахучих завязатих степів. Отже, ви маєте в моїй особі людину, що нюхала ще минуле століття, але весь час дивиться у наступне. Може тому, що в XX столітті мені так сильно везло, що я хотів би навіть покинути його, щоб покуштувати величного індустріального майбутнього в XXI столітті (очко). А як мені везло! Як везло! З Олександрійської гімназії вигнали, бо видавав запальний гумористичний журнал (один за все).

І коли б не 1917 рік, то може б я ніколи так і не скінчив Кишинівської гімназії. Скінчив і поплив у широке життєве море...

Ах, як плавалось! Хвилі, буруни, урагани, холодний дощ, — а у мене в крові знаєте, діди матроси та робітники, та ще обсмажені степовим суховієм баштанники. Ухопитись за весло Укрости? — Єсть, капітан! А капітан мій у кожанді, у кльоші і ще, хрін його знає, в чомусь дуже мальовничому, романтичному й буйному, як моя тодішня душа.

Треба стати на рубці мандрівного катера українського театру „Зелена Зоря“ (Горський, Возіян, Гаєвський, Ю. Філянський) — став і пливу. А тут заливає. Легкий крейсер поезії і пригодництва підхоплює мене на борт і несе аж до берегів Китаю.

У Владивостоці я бунтарю, пишу в газеті, в журналах, роблю в кіно, дратую буржуа, ходжу в лякерках і, нарешті, стаю секретарем хінського консульату.

У мене мотоцикл, у мене книжка імажиністичних поезій „Профсоюз сумасшедших“... (Отут і вчепив собі несподіване мені самому прізвище Чернов, на провокацію майбутнім Донцовим).

У мене пригоди, як у сина революції, і блискавиці з очей. Мало? Мотоцикла — продано, білет на пароплав до кишени — і в омріяну Індію. Ох, яка це чудова країна, куди моїми очима заглянула свідома

революційна Україна! Що там побачив? Читайте мою книжку „125 день під тропіками“. На кондорів не вважайте. Он у Лермонтова в запалі писання і левиця з косматою гривною стрибає. Справа не в кондорі, а в м'язах і як стрибає. А м'язи у мене — спитайте у рецензента газети „Комуніст“. Там написано, що це краща українська книжка про подорожі в далекі краї.

Я з цим згоден, — ще б пак автор не згоджувався, коли його хвалять свої. З нею може рівнятись хіба Поліщуків „Рейд у Скандинавію“, що йде цілим шматком в № 6 „Літярмарку“ і виходить у ДВУ окремою книжкою на 10 друкованих аркушів.

Ах, яка то книжка! Які там соковиті фрекен, які зарисовки, які краєвиди!

Нарешті, — Бомбей — Каїр — я в Одесі. Дорогий Бучмо!

Ти вже тут. В кіно? Скільки літ і т. д. Бучма — ще не відкритий навіть самому собі великий артист екрану. Великі можливості його губляться і стираються в невідходящих сюжетах. Навіть Панченківську рвану сценарну повстину вивозив кіно-постаттю велетня Тараса Шевченка.

Але це не творчість, а муки лева, що заплутався в рибальську сітку. Мізерія, де й сили своєї не покажеш. І так вже з півдесятка років. Та хіба в нашому письменстві, в журналістиці цього немає?

Нарешті після імажиністичного Ленінграду — остаточно — Україна, рідне письменство, виступи в журналах поруч кращих імен української пролетарської літератури. І хай не назвуть це моєю самовпевненістю і зарозумілістю, мої поезії завше блищали, як щире золото серед черепків.

І от разом з покійним тепер, запальним Яриною, настирливим, як стиснений газ, Поліщуком, ніжною і сміливою Троянкер, розумно-винахідливим Паньковим, чутливим на добу і незломним Ерміловим та іншими бійцями конструктивно-динамічного (спіралісти) згромадження, я рушив уперед.

Ах, які це були дні. Які ще роки перед нами. Поруч — особисті друзі, такі, як от Сенченко, крем'язний і соковитий хлоп'яга, безперечно найкращий з прозаїків другого призову, що з його мурмулястого білявого обличчя бризкає сміх, як і з його творів.

Знову ж чудесний Вася Чіче (Чечвянський), талановитий друг з невідкритою навіть йому самому письменницькою лінією.

Скільки друзів — взяти хоча б цілий „Березіль“, де одних чудесних жінок стільки, що про них можна б написати книжку поем!

Любов до моєї країни, що крокує в електричне майбутнє, якимось чудно втілюється у мене в живий образ жінки, яку я ношу в своєму серці (поеми: „Харків“, „Сонце й серце“).

До речі, у мене надзвичайно чудна вдача: кожна нова моя поема містить розділи про всіх тих курчат* що ними я захоплювався, плюс ще одне останнє і якраз те, перед яким серце моє тріпоче, як поранений голуб, — те, що послужило товчком до написання останнього твору.

Таким чином, моя 17-та поема буде присвячена не тільки 16-ти курчатам України, але головне сімнадцятому, а може 21 (очко).

Працюю я зараз на радіо.

Бавовна, вугіль, електра

Розгорніть мапу **ВСТУПНА ІНТЕРМЕДІЯ**
Української Со-
ціалістичної Радянської Республіки.

Окресліть чотирикутник: Харків — Київ — Одеса — Сталіне: чотири великі центральні пункти, чотири артерії, що женуть гарячу буйну кров, життєдайне повітря, енергію, міць, волю по всіх наймедвежіших закутках нашої величезної відроджуваної країни.

Тепер закам'янійте на хвилину перед мапою.

* Редакційна помилка. Ред.

Давайте помріємо.

Ось невеличка цятка : Харків.

Це — голова.

Це центральна мозкова станція, найвищий радіо-центр. Звідси на цілу Україну випромінюються невидні, невовимі нитки управління величезним тисячоплодючим краєм.

Тут — уряд. Тут — найліпші театри (натякаємо на Березіль), малярі, композитори, кіно, радіо.

Радіо - радіо...

Те саме радіо, що його ви чуєте щоранку на хвилі 477:

— Альо, продовжуємо концерт української народної пісні. Співачка Лупанівська проспівала „Вийду - ль я на реченьку“.

Або:

— Зацікавлені обличчя рахують, що при мінімумі встановленої освітленості наступне збільшення цього мінімуму тягне за собою дуже помітне, хоча й повільніше по мірі зросту абсолютної величини освітленості, підвищення вироботки продукту.

Або:

— Товариші селяни! Вирішальна ситуація при коров'ячих пологах з'ясовується не лише за допомогою ретроспективних міркувань абстрактного характеру, але й за найближчої участі третього інгредієнта цього складного процесу, а саме...

Товариші селяни, прослухавши такий початок, недвозначно махають кулаком на адресу гучномовця, згадують бога і матір (іноді це раціоналізується в прекрасне сполучення: богоматір), і йдуть до секретаря сільради:

— Вживіть заходів...

Одні тільки корови байдужі: теляться, як і перше. Їм що? Їм плювати! На те вони й корови.

А радіо в цей час:

— Передаємо літ.-мистецький журнал „Етер“.

І жарить статтю про Чернишевського (вирізка

з „Культури й Побуту“) на півгодини і півромена Юрія Смолича на три чверті години. Смоличеві, звичайно нічого, він в цей час грає в шахи з Сенченком. А слухачі, що вже двічі читали цей роман (хто ж не читає романів Смолича?), слухачі тихо й недвозначно похитують головами.

І не можна сказати, щоб управління радіомовлення не притягало до роботи тих, хто справедливо має посісти перше й почесне місце в радіо - роботі українських письменників. Притягає...

Правда, в наслідок такого „притяження“ Майк Йогансен, поет, філолог і теоретик, обминає тепер радіостанцію за чотири квартали; Остап Вишня, Мих. Майський, Смолич, Чечвянський, Юхим Гедзь в цім відношенні цілком солідаризуються з Йогансеном; Валеріян Поліщук, бажаючи за найкоротший відрізок часу сказати якнайбільше, бризкає слиною не на півтора (як звичайно), а на чотири з половиною метра; Василь Вражливий і Леонід Чернов, що працюють іще на радіостанції, замовили собі дикунські костюми і вчать ся „голі танцювати на димучих руїнах“.

Та це ж дрібниця. Існують у природі ще два десятки українських письменників. Є ще кого притягати. На скільки метрів вони плюватимуться в наслідок нового „притяження“, про це ми сподіваємось повідомити вас місяців за три.

Ах, чорт! Заговорились про радіо і ухилились од теми.

Про чотирикутник.

Так, Харків — це голова.

Правда, в Харкові тисячооспівана Лопань, цербкоопівські черги, ноголомні тротуари, лінії службовці, що ніяк не хочуть українізуватися... В Харкові тьма на околицях, брутальні кондуктори, контрмарочники, автоломний брук...

Так, зате в Харкові — і Будинок Промисловости, зате в Харкові ЕСХАР, в Харкові ВУЦВК, в Харкові

„Літ. Ярмарок“, „Авангард“, в Харкові „Березіль“ („Ми на форпостах. А ти в обозі?“), в Харкові „УЖ“ — „ВІЙ“ (ставлення Юхименка, клубний театр ім. В. Блакитного).

Даремно з таким надривом Гірняк і Крушельницький співають у „Альо на хвилі“:

— Харків — Харків, де твоє обличчя?..

Харків має своє обличчя.

Чи бачили ви колись серйозну людину, ділову людину, крицеву людину, що вміє керувати, розв'язувати, організовувати. Ось сидить ця людина в своєму суворому кабінеті. Колосальний робочий стіл. Людина нахмурилась над планами. Вечір. Темно в кімнаті. Тільки велика кабінетна лампа під зеленим дашком вихоплює з темряви зосереджене, перекреслене вольовими зморшками, вирізьблене з криці й каміння обличчя. І ще видно: телефони, десятки телефонів. З найглухіших закутків нашої неозорої країни збігаються до цього столу незлічимі дроти. Назовні все так спокійно і просто. Сидить людина край столу, обмірковує. А загляньте глибше: в суворій тремтливій тиші працює колективна державна робоча думка. І від неї, як нерви від панівного головного центру, дроти.

Хто сказав, що Харків не має обличчя?

Помиляєтесь, товариші.

Харків має обличчя.

Харків — це оця колективна людина, що в прекрасному напруженні схилилась край столу над кресленням.

Дивлюсь на мапу. Бачу дроти, Донбас, Дніпрельстан, бачу сивого діда Дніпро, що працюватиме на розквіт моєї країни за півмільйона коней. І похилені хатинки бачу. І жахні невилазні шляхи бачу. І золоті лани, що підвищили врожайність на тридцять п'ять відсотків, теж бачу.

Ох, ти ж, Україно моя, краю мій радянський!..

А щодо черг і часом брутальних лінивих службовців, т к і в великої людини можуть бути іноді подерті підштанки.

Не в підштанках щастя.

Примітка. В лапках :

В Харкові, саме в Харкові, столиці українській, оформлено, надруковано і видано цю сто тридцять четверту книгу „Літературного Ярмарку“, що її ми маємо за честь запропонувати до вашої, читачу, ласкавої уваги.

Друга точка чотирикутника.

Київ... Це вчений, ерудит, мистець.

Київ — літня, стала, досвідчена людина, вона перебродила й відстоялась : міцне прозоре дорогоцінне вино.

У вченого ерудита Києва досвід, поміркованість і срібні ниточки в мужній енергійній бороді. Десь у закутках його пам'яті засохлі п'янливі квіти спогадів від Аскольда до Великого Жовтня, довжелезний ланцюг боротьби, змагань, поразок, перемог, аж до остаточної й найпрекраснішої.

Харків — пролетар без роду й племені.

У Києва — ледве чутний лоск якоїсь невимовно-запашної історичної шляхетности.

Харків — голова. Харків і досі в шкірянці.

Київ — серце. Київ в елегантському європейському, трохи потертому піджаці... але що це? Навіщо замість краватки визирає на світ божий ця просвітянська вишивана стрічка!

Київ — наш. Нам він віддасть свої великі знання, свій виплеканий віками досвід, свою мистецьку шляхетність. Це він вілле в жили нашої країни віками вистояну історичну міць.

Одеса...

Ах, Одесо!

Хто ж, як не ти, пролетарська Семірамідо, виконає заповіт В. І. Леніна про те, що ми повинні навчитись торгувати?

Щедра природа нагородила тебе морем, Одесо.

Пролетарські багнети й руки дали тобі порт і тоннаж, Одесо.

Свіжий п'яний морський вітер з заморських земель влив у ваші жили, одесити, жвавість, бурхливу кров, ініціативу, здатність крутитись і викручуватись.

Невситимі пащі трюмів ковтають золоте зерно. Пароплави білі птахи відвезуть його до далеких країн, а натомість ви перші, одеські вантажники, вивантажуватимете з чужоземних пароплавів приземкуваті трактори, жовтогарячі помаранчі, чепурні блискучі автомобілі.

Одеса — комерсант.

На голові в нього — „котелок“, в боковій кишені півтора десятка олівців і бльокнотів, в очах блискавична невсипуща гостра думка.

Це дрібниця, що в цього комерсанта трохи не свіжі, здається, шкарпетки. Зате подивіться, які шикарні лакерки в нього на ногах!

Хай не викликає це скептичної посмішки на ваших устах. Чепурні лакерки і звичка сякатись за допомогою двох пальців не заважають Одесі думати, міркувати, комбінувати по-пролетарському.

І нарешті — Сталіне.

Почесний пролетар плоттю і кров'ю.

Всесоюзна кочегарка.

Синя, як небо нашої країни, блюза. Мускулясті руки. Крицевий погляд.

Чорне золото. Легені країни.

Відроджувані заводи й фабрики, гігантські пароплави, паровози наших залізниць пожадливо вимагають чорної їжі, щоб могли дихати їхні залізні легені.

Сталіне — на варті. Засукавши рукава, він стоїть над копальнями й пильнує.

А тепер, читачу, уявіть таке:

Пліч - о - пліч йдуть четверо:

1. Керівник і голова — в шкірянці.

2. Учений і мистець.

3. Комерційний радник у „котелку“.

4. Почесний пролетар — шахтар кров'ю і плоттю.

І підніжжя в них Чорне море.

Голос їхній — ревіння гудків Донбасу.

Нерви їхні — Дніпрельстанові дроти.

Очі їхні — проміння аеромаяків, що вдивляються в ніч на тисячу кілометрів.

І через плечі їхні оповитий сивими легендами тисячоомріяний Дніпро.

А на фоні далекі вибухи й гриміння новітнього запорізького велетня — Дніпрельстану й дружини його — Хортиці.

Закам'янійте на хвилину перед мапою.

Давайте помріємо.

Давайте уявимо, які голубі далі майорять перед нашою країною на шляху до соціалізму.

Голова крутиться від запалу, захвату, восторгу, юнацького захоплення.

Згорніть, читачу, мапу Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Час уже починати демонструвати наш крам.

А до Одеси, до її солоного просмоленого кохання, до Автодору, до теми про потребу письменникові мати автомобіль, до українських кіно - фабрик і театрів

ми ще повернемось.

*З-за туман-
них ір не-
ласкавих
вилітав сизокрилий птах
і тремтіли злякані гави
на оголених деревах.*

*Над оголеними деревами,
як зима сніговим веслом,
він махнув суворо і прямо,
сизоперим дихнув крилом.*

*Сизопері дихали крила,
білий пух одірвався, впав,
і якась чародійна сила
почорнила чорних же гав.*

*Почорнілі хохились гави,
танув сніг на змерзлих тілах.
З-за туманних ір неласкавих
пролітав сизокрилий птах.*

С Н І Г
В. НЕФЕЛІН

Подвір'я Власа Волоса
тепер обминають не тіль-
ки вночі, а навіть і вдень.

Доки на пофарбованих ві-
конницях чорніли прого-
ниці, чомусь думали, що
Влас Волос і на цей раз
перекупить суд і знову, як
і його раніше, подзьобане віспою обличчя в рудій
бороді визиратиме через пліт.

Такої думки був, напевно, і сам Волос, коли упев-
нено говорив до синів напередодні суду :

— Панів і то купував.

Але подвір'я, де колись худоба перетирала все
на порошок, давно вже заросло лободою, і тільки одні
здицавілі кішки тепер ховалися там, як у хащах.
На місці віконниць тепер неблимаючи дивилися до

Б І Л І Й В О В К

ПЕТРО ПАНЧ

МИХАЙЛО КІШКА - САМЙЛО.
У діда вдався : зубища які, прости го-
споди. Із пальця тимчасом виступає
кров.

АРХИП. — Будуть тепер вони по-
їдати сами себе, аж доки не переведуться.

вулиці розвернуті дупла, і крізь них з пронизливим писком сновигали щурі; солом'яні дахи, задрані весняними вітрами, світили вже дерев'яними ребрами, а Власа Волоса з його синами все ще не було.

Пробували довідатись про це у Домки, та тільки Домка на всі розпитки про батька відповідала одним лише словом: „Не питайте“. І слідом за цим її вродливе обличчя вкривалося глибоким смутком молодої матері, що не знаходила собі втіхи ще з того часу, як у ту пам'ятну на всю округу ніч вона знепритомлена впала поруч з ліжком своєї дитини, а на підлозі, захлинаючись у хрипах, билися у корчах укриті навіки соромом її брати Левко й Артем. У вовчих шапках, вони були схожі на вовків, загризених старим уже сивим ватажком, що стояв над ними на задніх лапах, як стояв тоді над своїми синами в морозній парі Волос Улас.

І то у такій ляконічній Домчиній відповіді ніхто не дивувався, бо всі знали, через кого на кладовищі прибавилася ще одна маленька могила.

Про цю могилку говорили не тільки в Левендарівці, а й далеко на хуторах, бо Власа Волоса знали, ще коли він був прасолом, потім орендарем у Ванди, а далі й хазяїном. Він же їздив до Києва обирати гетьмана, але більше до вподоби йому був тоді Керенський.

— Я чув, що він за землю нічого не розсуждає,— говорив Волос на сходці,—земля буде по місцях, а тут ось одна собача душа бунтує народ. Так я думаю, щоб у нас цього не було, зробити йому обчестром наказаніє.

— Вибити його ковінками, та й пустить,— порадив старий Кліщ.

„Собача душа“—Максим Молочай не звертав на них уваги, бо говорив в той час із селянами, а до Кліща тільки посміхнувся:

— Що, дідусю, справи не важні: чуть у газетах пишуть, що фронт уже розпустили?

Старий Кліщ спочатку без слів потряс бородою, а потім уже крикнув:

— Дураки таку газету пишуть. І за чим та власть смотре? Бити б вас, сукиних синів, та нікому.

Для Власа Волоса це була підтримка, і він додав:

— Стукнути по голові раз та другий, щоб пам'ятав і газети і землю,— і слідом за цим перший огрів ковівньою Максима, що стояв біля ганку.

Максим від несподіванки лупнув очима.

— Ти чого б'єшся, чортів буржуй,— і підсадив Волоса кулаком у живіт. За Волоса заступився старий Кліщ, за Кліща — Тиндик, а за Тиндика — Волос, і Максим Молочай опинився на землі раніше, ніж встигли заступитись і за нього. Тоді Волос крикнув:

— Що ж то ви робите? Ну, ще по одному разу дайте йому та й розходьтєся.

Це було давно, ще коли Волос володів біля Трьох Озів хутором та дубовим лісом на Кінських Шпилях.

Хутір Улас Волос придбав у збіднілого поміщика Ванди за рік до війни під векселі. Хутко на місці альтанки звівся у небо журавель, на веранді запищали сотні курчат, а восени бляшаний дах укrywся, мов разками намиста, сушеними яблуками. Ставши хазяїном сотні десятин поля біля Трьох Озів і лісу на Кінських Шпилях, Влас Волос завів на подвір'ї собак, які своєю люттю уступали хіба тільки хазяйським синам. Зустрітись на лимані з Уласовими синами можна було побажати тільки своїм ворогам. З рушницями за плечима вони падали на голови рибалок, чи пастухів не тільки вдень, а навіть і вночі. Вони не штрафували, а мовчки відбирали невода, чи худобу і також мовчки били їх хазяїв, аж доки ті не втікали. Сини — Левко й Артем — були Волосовою гордістю.

— Хазяї будуть,— хвалився він усюди: — Ото ще Палкан та Рябко у мене такі люті, барбоси, а у Ванди лежебоками були.

Про пана Ванду Волос Улас згадувати не любив. Коли надійшов час викупати видані за маєток векселі, пана Ванду знайшли в степу з розбитою головою.

Наїздив потім із міста до Волоса слідчий. Кожного разу сам Волос відвозив його на гладких арденах на станцію, і убивцю пана Ванди нарешті було знайдено. Ним оказався звичайний Волосів пастух, якого він раз вигнав із жінчиного ліжка, що потім скоро померла з невідомих причин.

Хоч пастух був тільки наймит, але своїм вчинком він все таки плямував і господаря, проте Волос, стурбований за його долю, тепер уже сам поїхав до слідчого. Врятувати пастуха йому не пощастило: на другий день його повісили, а слідчий заявив Волосові, що пастух на допиті більше, ніж треба, згадував свого хазяїна, навіть намагався розповісти про Левка й Артема, що в ту пам'ятну ніч чомусь їздили в степ.

— Але я гадаю,— закінчив слідчий,— що пастух просто захворів.

— І батько в нього такий,— поспішив ствердити Волос і з тим повернувся додому, де на нього з тривогою чекали сини.

Купуючи хутір, Волос, звичайно, ніколи не гадав, що він може позбутися його так же легко, як і придбав, тому саме Максим Молочай якраз найбільше й відчув Волосову ковіньку, коли на сходці повів розмову про землю ще на початку революції. Не раз потім у довгі безсонні ночі Влас Волос знову брав у думці ковіньку, виважував її на руці, відшукуював на Максимовій скроні живчик під чубом і вправно опускав на нього найтовщий кінець своєї палиці. Залишалось тільки знайти другу нагоду, щоб проробити це вже насправжки.

— Тепер би я без промаху,— закінчував свої міркування Волос,— щоб уже й кінець твоєї революції.

Визнати за революцією конкретну силу, що може стерти його, Волоса разом із синами з землі, це б значило наперед поховати себе живцем, а тому він мусів хоч тимчасово за щось учепитися. Ставати до одвертої боротьби Волос просто побоявся і, щоб виправдатися перед Кліщем, який потайки допомагав бандитам, почав запевняти його, аж доки й сам не повірив, що „все це вітром навіяло, вітром і, звіє“. А з голоду здихати вони перші почнуть. При слові „вони“ Волос завжди кивав у бік слободи.

— Відберуть, — хвилювався Кліщ... — все відберуть, як будемо мовчати.

— З собою не заберуть, а плани в мене, а хто буде ліс рубати, — говорив він уже до синів, — того на записку.

Така філософія, можливо, і остаточно переконала б і заспокоїла Волоса, коли б не Максим Молочай. Після ковінжок, якими його частували на сходці, він не тільки не покаявся, а, навпаки, став за голову земельної комісії. Він же й викликав удруге вже Волоса в земвідділ. От чому зараз так непевно почував себе Волос перед зеленим столом. Спроба досить виразно підморгнути до голови каенесу, що не цурався інколи чарки, на цей раз скінчилась несподіваним конфузом.

— Ви до мене підморгуєте? — запитав його голова.

Волос зніяковів, подряпав побите віспою обличчя й засопів:

— Мушка влетіла.

— А ви проганяйте, проганяйте цих мух, а то вони тільки контр-революцію розводять.

Волос ображено пересмикнув плечима.

— Який же я контр-революціонер, коли я ще до війни боровся з поміщиками.

— Наприклад? — запитав Максим Молочай, — скуповували у них землю, били більшовиків ковінками.

— Скуповував! А де подівся пан Ванда? Воно, конечно, в степу свідків не було. А що тебе відчухрав...

— Ну, гаразд, то справа цікава для суду. Значить, у вас двоє синів та ви, себто трое їдців, так?

— А дочка ще з дитиною.

— Вона ж уже замужем, і здається за мною? — жартома сказав Молочай.

— Не знаю, ми її заміж не видавали, — і він роздратовано війнув бородою. — Все єдно батькові доведеться годувати, та ще, може, й з комисаром.

— Я вас закликаю до порядку, — визвірився голова: — ви ображаєте комісію.

Волос був задоволений, що його слово попало, мов запороха в око, і теж підвів голову.

— Це для мене образа, а для тебе честь, та ще й яка. Небійсь до своїх комунців, бач, не пішов свататись, а до земельки поліз.

Власні слова, його ж і роздратовали, тоді як Молочай Максим, голова комісії, уже опанував собою, з іронією подивився на тестя, що з пересердя був червоний, як кетова ікра, і сказав, ніби ляскаючи його по плечу:

— Нічого, папашенька, у вас теж скоро буде не більше, ніж у мене. — І щоб не дати офіційній розмові перейти на лайку, тут же закінчив: — Лишки від вас забираються, а вам залишається по нормі. Скільки там припадає?

Влас Волос зблід: „Це так говорить із ним Максим Молочай, його зять? — Йому по нормі, себто одинадцять десятин?“

— Одинадцять? Ого, — здивувався голова каенесу, — я думав зовсім на викидку. Ну, це тільки завдяки товаришеві Молочаєві. Йому дякуйте.

— Я подякую потім, — відповів Улас Волос і то більше зеленими очима, аніж уголос: — потім подякую.

— Його слід дякувати, Максима, — уже вслух до себе говорив Улас Волос, ідучи по вулиці. — Гаразд.

Ще вчора він мав сто поля і двадцять лісу. Цього вже було досить, щоб під його ходою вгинався шлях,

а не плутався під ногами, як зараз, коли „із власного короваю кинули окраець, мов жебракові під церквою. Ясно, це все він, собача душа. Не міг би ото я при його власті... Ясно,—думав Волос:—У всьому винний зять“.

Максим Молочай, голова земельної комісії, став йому за зятя якраз у той час, коли Волос Влас остаточно умовився з Зубківським, що той зараз же після петрівки засилає до Домки старостів. Уламати старого Зубківського було не легко. Він хоч і був уже позбавлений своїх маєтностей, проте все ще зберігав свій шляхетський гонор. І це найбільше дратувало Волоса і в той же час заохочувало породичатися хоч тепер із старовинним колись шляхетним родом Зубківських. Надавало Волосові сміливості нікчемність молодого Зубківського. З виглядом юродивого, він в двадцять п'ять років усе ще бавився голубами, тоді як вродлива Домка заступала вже в господарстві покійницю матір.

— А генеральських дочок хоч би й хотів, так немає,—намовляв Зубківського Волос,—а я вже так і поклав—отой байрак, що біля Кирикової Січки, нехай іде за дочкою.

— Разом з комуною, чи що? — запитав здивовано Зубківський.

— Та то вітром навіяло, вітром і звів. Сьогодні єсть, а завтра немає, а байрак останеться на місці. Я балакав з одним, до більшої степенности спеціальний чоловік,—так він каже: „Держить плани“ — і більше ні слова, навіть і прощай не сказав, а коли взяти це на замітку, так воно й виходить — земелька хоч і не моя, а хазяїн—я, от, а не якийнебудь Максим Молочай. Шкода, Мануїле Павловичу, що у вас дочок немає, а то б ми давно вже породичалися. Сини в мене, як соколи: Артемові, кажу, чого ти не женишся.—А він мені:—Совпаденія, каже, такого немає. Мені спідниці однієї, каже, мало.—

От і візьміть на замітку. Хазяїн буде. Пішов уже на спекуляцію. А Левко вже не такий, у покійницію вдався. Я, каже, тату піду на командира вчитися. То ще, кажу, почекає, тепер генерала все едно не дадуть, так краще вже пильнуй господарство, бо, хвалити бога, є за чим ходити. Волоса не так легко вкоськати.

— Я чув, що вас мають виселити з подвір'я,— перепинив його тираду Зубківський.

— Мене?— Улас Волос зарипів не то зубами, не то стилем, потім щось зміркував, роблено посміхнувся і, взявши в руки, мов куш ліщини, бороду, відказав:— Мабуть, панського духу бояться?

Зубківський на це посміхнувся вже не роблено, а цілком широ.

— Щось вони не дуже бояться духів. Чув, чув; тоді як?

— Стіжок миші не роздавить.

— А це?— навертаючи балачки на посаг, показав на пучці Зубківський:— а це чим?

— Вексельок.

— А до векселька? Треба ж так, щоб і на столі дзвеніло і в землі не пріло.

Влас Волос про себе побажав Зубківському якнайскорше побути і на столі, і в землі, а вголос підкинувши над чумаркою, мов ліщини куш, свою бороду, відказав:

— Якби ж то не забрали. Ну, та ще викопаємо і на це діло. Значить, по руках, чи що?— і вивернув, як на ярмарку перед циганом, свою чорну долоню.

Зубківський злякано зирнув ніби у порепане корито на дно виставленої долоні і обережно потряс кінець товстого пальця.

— От тобі й революція,— проговорив уже до себе Волос Улас,— захотів би він балакати зі мною раніше, а як же. Значить, і революцію треба понімать. А на щот каенесу, так, мабуть, збрехав, щоб більше виторгувати. І на щот хутора, а що, як і справді виженуть із хутора? Хіба їм закони писані.

Голова звикла до різних комбінацій, хутко запроцювала над можливою новою перепоною. На цей раз він щиро пожалкував, що колись бив Максима Молочай тільки ковінкою. „Як би знав наперед, так його б, собачу душу, прикінчити тоді на місці та й усе. А тепер маєш клопіт. Тоді вже Зубківський накиває обов'язково, і здоров не скаже ніколи.

Повернувшись на подвір'я, Волос обійшов воловню. У великій заборі бички, що ремигали над яслами для волів, скидались на собак. Заглянув Волос і до стайні. Замість улюблених арденів на господаря зирнув ослизлим оком старий кінь і тихо заіржав. Волос штовхнув його у бік й сердито викрикнув: „Не бійся, тебе не відберуть“. За садком ритмічно чохкав паровий млин, що вже ним розпоряджалась артіль незаможників. Раніше чохкання паровика видавалося для Волоса за клацання басових голосників на гармонії, і не раз у такт цій музиці Волос весело причмокував губами, тепер же цими губами він зміг тільки обляяти наймита, що десь, мабуть, гайнув уже до сельбуду, а там, де у пана Ванди колись була клумба з квітами, Левко накладав на воза чорний гній. Волос подивився одним оком і тоном, з якого порада приймається як безапеляційний наказ, сказав:

— А не скинув би ото я чоботи. У каенесів навчилися тринькати добро?

Левко, зарожівілий від вимахування вилами, винувато кліпнув очима:

— Я ж на сухому стою.

— Отож і я кажу. Двічі не буду нагадувати.

Тільки після цього Волос пішов до хати. В хаті біля столу на тапчані з ситчковою спинкою сидів Молочай, голова земельної комісії і щось захоплено говорив до Домки. Серед хати, обіпершись на палицю, мов дятель на хвіст, стояв секретар сільради і спечечався з Артемом. Артем — викапаний батько,

дивився з - під кошлатих брів на гостей і зневажливо, з почуттям своєї зверхности кидав, коли хотів, по одному слову:

— А державі й пользи немає?

— Як узяти цілком і повністю в ум,— відповідає йому секретар сільради,— що вовка скільки не годууй, а він усе в ліс дивиться, так краще його зразу вже вигнати, та й край.

Влас Волос чув це з порога і вирішив, що Зубківський таки накаркав на його голову. Опираючись на свою філософію, що „це вітром навіяло, вітром і звіє“, Волос не велике значіння надавав декретам про заборону торгівлі землею і тихенько прикупував її навколо свого хутора. „Революцію треба розуміти,— говорив він Артемові.— У совєцької власті сім п'ятниць на тиждень“,— і з задоволенням складав до скриньки запродажні листи на нові клаптики землі. До нотаря він не звертався з ними. Листи свідчив або Кліщ, або отець Кір, а на деяких були навіть печатки з радянським гербом, а тому перспектива опинитися на завтра без хутора кинула Волоса в жар. Волос відчув, що його філософія з вітрами починає утрачати під собою ґрунт. Побите віспою його обличчя почервоніло, але упевнености у своїй силі ще вистарчило, щоб спокійно повісити на цвяшок картуза з блискучим дашком і вже після цього, мов до наймитів, кинути:

— А чого це люди стоять? У нас же не комітет, здається, єсть на чому ще сісти.

Домка, мов гарно вишколена наймичка, зникла, в той же момент, а секретар сільради, Архип, з несподіванки навіть скинувся, мов карась на сковороді. Молочай, голова земельної комісії, теж підвівся з тапчана, обсмикнув поли розстебнутого френча, потім ніби знову хотів сісти, але замість цього простяг руку і сказав:

— Доброго здоров'я, Влаسه Радивоновичу.

І тон, і простягнута з якоюсь поштивістю рука

зовсім збили з толку Волоса. Він сів до столу і, не звертаючи вже ніякої уваги на гостей, що продовжували стояти, знову кинув:

— Тиндик не приходив?

— Не було,— відповів йому в тон Артем.

— А ячмінь аж шкварчить уже.

— Да-а, пече,— вставив і секретар ради, Архип.

Волос продовжував говорити ніби тільки до Артема.

— Так це виходить, що робили тільки на податок?

— А мо ще й прикупувати доведеться.

— Це вже розор. Краще б уже, кажу, на осиках повішали зразу та й не робили здьовки над православними. Що ж це ви, значить, хочете таки злопати нашого брата, хазяїна? — запитав він уже Молочая, але відповів на це секретар ради, Архип:

— Власе Радивоновичу, навіщо вас лопати, коли ви сами себе злопаєте цілком і повністю. Отак потрошку, потрошку та й сліду від вас не залишиться. Ви не чули такого повір'я, що в Сибіру ніби єсть білі вовки. В голодні зими, кажуть, вони водять на села цілі тічні, а коли їм дати одсіч, як вам оце дала власть совецькая по руках, так вони тоді накидаються одне на одного і сами себе поїдають. Ото й ваша нація така самоїдська.

Волос насупився.

— Це у вашому тернаціоналі так пропечатано?

— В акурат, а ще більше від собственного со-знання жити. От візьміть собі на ум: раніше всі експлоататори й капіталісти свої буржуазні апетити задовольняли визиском робітників і незаможних селян, а зараз Жовтнева революція на всіх фронтах як ударила їх по руках, і не стало кого їсти, а апетити у них буржуазні zostалися. Ну й будуть тепер вони поїдати сами себе, аж доки не переведуться, бо така вже в них програма.

— Гарна резолюція. А як би стати усім уряд, та навипередки, га, без програми?

— А ви позаду з батіжком?

— Коли треба буде, то й з ломакою.

Ведучи балачки з секретарем ради, Волос запитання кидав і в бік Молочая, але той від відповіді ухилявся і лише зараз сказав :

— А це правда, апетити віками викохувались.

Волос зовсім загубився в догадках : „Може, яка-небудь обратна політика вийшла“,— подумав про себе і зирнув на Артема. Артем підвівся із-за столу і вийшов до другої хати. Тоді Максим Молочай відкашлявся і за одним заходом, ніби хотів скоріше здихатись цієї справи, виклав причину своєї візити.

— Взагалі, як взяти цілком і повністю,— пояснив секретар ради,— так ми прийшли, ніби як з пред-
ложенієм по половому вопросу.

Волос був готовий до всього, навіть думав і про те, що може ще й йому доведеться бути комуністом „на зразок отих, що хазяїнують на чужому“, але тільки не про Максима, бондаревого сина, в ролі його зятя.

На одну хвилину він припустив і таку комбінацію : „Зять партеець“.

Від такої комбінації у Волоса перед очима, поруч із зятем, застрибав паровий млин, посвідки з серпом і молотом, оренда земельного фонду, і Волос навіть розгубився. Але в ту ж хвилину він пригадав відкопану Максимом пшеницю під голодний рік, і образа закипіла в ньому з новою силою. Важким поглядом він оглянув злинялий під сонцем його френч, потім перевів свої зеленкуваті очі на секретаря сільради. Той завертівся на своїй палиці і заморочено протяг :

— Да - а, вопрос можна сказать.

Спостерігши їхнє замішання, Волос тепер почав уже орудувати словами :

— Може, і приданого хочеш взяти ?

— І без цього можна,— відповів Молочай, уже оволодівши собою.

— Та ви ж пак триста пудів пшениці взяли вже, та ще й млина, та й землі десятин із сто, а мо' мало?

— Правило тоді таке вийшло, Владе Радивоновичу, — сказав секретар ради, — інтернаціонал в отношенні капіталізму того потребував.

— А зараз уже не потребує, чи, може, ще пошукаєте?

— Тепер шукати не треба: товар на виду.

— А завтра прийдете із хутора виганяти?

Волос сказав і вп'явся очима в голову Земельної Комісії Молочая.

— Для цього єсть виконавці, — спокійно відповів Молочай.

До хати знову вступив Артем. По тому, що іронічна посмішка пробігла по його губах, видно було, що він підслухував.

— А що у тебе, крім виконавців, єсть, — запитав він, — що ти пнеся до цих вовків у зяті?

— Зараз молодість, а далі видно буде. Думаю вчитися, і Домка теж учитися хоче.

— Домка того захоче, що батько накаже, — вніс поправку уже Волос. — А ти попереду покажи, що ти можеш, а тоді й будеш балакати.

Поставивши перед Молочаем таку „заковіку“, як він думав, Волос підвівся із-за столу і мовчки під здивованими поглядами гостей вийшов із хати. Слідом за ним таким же важким кроком вийшов із хати і Артем.

Секретар ради Архип зіскалив одне око, підморгнув до замороченого Молочая і сказав:

— А у мене друга резолюція: вважати, що чортові куркулі половой вопрос зірвали.

На порозі з'явилась Домка. Збентежена, вона розгублено підійшла до Молочая і мовчки взяла його за лікоть.

— А може й ти підеш за ними? — запитав він, засунувши руки в кишені.

Домка опустила голову.

— Ну, так от що, Домко, сказав уже рішуче, Молочай,—завтра приходь о півдні до ЗАГС'у, і кінець сватанню.

Домка піднесла на нього очі, повні невимовної радості і перестражданої тривоги.

— А до церкви?

Молочай ображено скинувся.

— Ні, ні,—попереджуючи його рух ніжним дотиком до руки, ледве чутним видихом проговорила Домка,—я більше не казатиму... не сердься, Максиму, не сердься, я прийду.

— Взяти пропозицію на увагу і крапка,—закінчив секретар ради і підморгнув уже до Домки.

Такого кінця Волос ніяк не міг сподіватися. Він був певний, що Молочай перш, ніж стати за зятя, на ділі покаже, що він зуміє бути в пригоді для господарства, та ще такого, як Волосове.

„Верни мені млин, собача душа, міркував тої ж ночі Волос,—а не верни, так у оренду здай, це тобі раз; верни мені молотарку, це тобі два, сани верни. А коні де мої? Не ти брав, а хіба не ти царя скидав? Хто це добро наживав? Що, мені задарма дісталось? А твоє яке собаче діло? Попробуй ти так дістати. Ти думаєш, може, що я вже й за бога забув? Якщо ви з ним уже за панібрата, так я, може, ночі не сплю та молюся, щоб простив він мої согрішення вольні і невольні, щоб не посилав мені щоночі покійницю, чи Ванду, або отого анахтемського пастуха. От тут і поміркуй, якщо ти хочеш стати мені за зятя“.—Отак мислив про себе Волос перевертаючись з боку на бік:—„А там дивись петрівка мине, тоді й Зубківський тобі носа ще втре“.

Знову пригадав це Волос черев два роки, повертаючись урівняним із Земельного Відділу.

— Це він, собача душа, винний. Не міг би я ото при його власті. Та ще й нахваляється: „Я таки

зроблю з вас чоловіка..." Це замість помочі тесте-ві. Ні, почекай, хлопче, хоч ти і зять, але ми з тебе зробимо ягничку.

— Ог що, Артеме, звернувся він до сина в той же день,— набери мішок нольки, а може то жирно буде, візьми крупки та відвезеш завтра до Домки. Скажеш „батько пересердився, нехай з своїм комісаром хоч навідається“. І вп'ять же онуки не бачив і досі. Воно хоч і не хрищене, а таки наша кров. А ти, Левко, на вечір Тиндика поклич.

І Артем, і Левко виконували накази, як наймити, хіба тільки з тою різницею, що Артем пошкодував крупки, а набрав простої і то неповний мішок.

— Домка обіщала,— говорив він уже ввечері,— а комісара послали кудись на села. Немає дома.

— Ну, а ти що скажеш, Тиндику?

Тиндик з дрібним у зморшках обличчям і з вихлясами безталанного пропойці, витер рідкі вуси від решток капусти і поспішно відповів.

— Власе Радивоновичу, тосць загалом такого случаю, можна сказати, і не приснилося вам. Чули, що трапилось в Одринці?

— Ну, чув, так що?

— Можна сказати не случай, а перст всевишнього.

Він, охоплений творчим екстазом, одним махом перекинув ще чарку і з такою ж поспішністю набив рота довгими пацьорками янтарної від олії капусти. Припах самогону і гострий дух капусти дратували широкі ніздрі господарів, але вони стійко витримували спокусу, щоб не дати для Тиндика поводу забувати з чийого столу він їв.

— Ти б попереду розказав, а наїстись успієш.

— Ні, Власе Радивоновичу, раз пішла раціоналізація, так скрізь раціоналізація,— шамотів він крізь капусту.

— Та говори вже.

— Так ото ж в Одринці, знаєте що було?

І він знову простяг руку до пляшки, але Волос раніше положив на неї свою широку долоню.

— Чули, чули вже.

— Е-е, мало чути, треба ще й читати.

— В газетах?

— В газетах.

— Та й що пишуть?

— Нічого.

Волос сплюнув і зняв руку, щоб витерти бороду.

— Ти мені діло кажи.

— А хіба це не діло,— проговорив Тиндик і знову заволодів пляшкою.— Винуватого знайшли? Ні. А Молочай був там? Був.

— Хіба був?— здивувався Волос і зирнув на Артема.

Артем звів запитливо брови, а Тиндик сказав.

— Ну, не саме якраз там, а десь поблизу, а все таки був. А він партейний? Партейний. А в газетах усім можна виражатися? Усім. Та ми тепер таке закрутимо, що аж, можна ще одну?

Волос взяв свою шпакувату, як восени куш ліщини, бороду в кулак, а це визначало найвищий момент його напруження, проте друга рука знову притиснула до столу пляшку і по цьому вже він сказав:

— Та ти, виходить, не такий уже й дурний. Пити будеш потім. Сідай за діло, а ти, Левко, позатуляй вікна.

Тиндик дістав із засмальцьованої теки папір і олівець і вмотив свою голову, схожу на п'ятку, поруч з глиняною мискою.

— Разор житні. Це буде такий заголовок.

І через півгодини Тиндик, тепер уже безборонно запиваючи кожну сторінку, читав свого дописа до редакції газети „Степовий Комунар“.

Із-під пера колишнього волосного писаря допис вийшов у такому вигляді:

„В суботу проти неділі, тринадцятого червня (по новому стилю) в селі Одринці Левендарівського району, случився такий випадок. Жила там інвалідна старушка, офіцерська удова під прізвиськом Нищета, а в неї була своя дочка Ярина, що тільки но закінчила школу. Старушка Нищета, може, й не сознавала революції, але коли дожила до інвалідної степені, пустила до себе за комірника старого колісника Гоника. А в Томи Гоника був син Амбрось в досяженні візросту теж молодий, бо пішов йому тільки п'ятнадцятий рік. Жила в них ще й гуляща собі дівчина Василина, якась родичка офіцерської удови.

Тома Гоник ніколи від роботи не відступав, то й тепер, хоч уже й був зовсім старий, а все ще кляуцав сокирою. Змайструє за тиждень пару коліс, а в неділю настромить їх на дрючок і покотить на базар. Повертався назад Гоник із базару завжди неблагополучним в розсудженні самогону, але, щоб бешкетувати або говорити щонебудь проти существуючого строю, цього ніколи не було. Безобідний старичок любив тільки поспівати. Зігнеться від старого вже совершеннолетія в дугу і мугикає собі по шляху, „Ну да, боже милостивий. Та й горе тій чайці, що вивела чаєнят при битій дорозі...“ А потім і заплаче. Тільки це не в смислах долі України, а більше в смислі свого вищезазначеного сина, що не брався ні за яку роботу, а більше щоб ганяти по вулиці собак, та дурити з дівчатами. Приводила його до цього Василина, гуляща дівка й безпартійна, без професії навіть ніякої.

Тома Гоник часто сокрушався :

— Що з тебе буде, Росю,— питав він тоді сина.— Ось, бач, я вже старий, то, може, я й помру.

Амбрось оставався без всякого обрашенія на батьківське упаданіє, хіба тільки інколи, витираючи сльози, буркне про себе :

— Вас ще й довбнею не доб'еш.

Почав Амбрось дуріти вже і з Василюю.

Батько бачить такий розор життя і починає стра-
мити його:

— Кинь, каже, Амбросю, бо як потягну тебе раз
та двічі дрючком, то ти у мене і їсти забудеш, не
те що дівчат.

А інвалідна старушка Нищета в другій хаті теж
саме говорила до Ярини.

— Яринко голубко, та невже ж ти хочеш моєї
смерти, чого ти мордуєшся з отим гаспидським вур-
кою. Ти ж у мене одна, як сонце в небі і хіба ж
роду такого, а мені вже й через хату трудно перейти.

— Ну й лежить собі мовчки,— резонно відповідає
Ярина, бо за плечима в неї стоїть Василина й під-
казує.— Не лягати ж і мені з вами. Дихати, гово-
рить, скоро не можна буде через вас.

— Ах ти ж виродок,— говорить тоді офіцерська
удова:— куди ото ти намазалася?— А дівчата зі-
брались іти вже на вулицю.— Сидить мені дома.

Тома Гоник теж говорив до Амброся.

— Сиди,— говорить,— дома, Росю, бо відчухраю.

Але молоде життя не вповало на старших по во-
зрасту і втекло від них, тільки двері загули.

В цей же вечір у Одринці був небезізви́сний зять
куркуля голова Левендарівської Земельної Комісії
товариш Максим Молочай, що був колись у Томи
Гоника за учня. Гоник нераз давав йому прочухан-
ки, щоб той краще роботи пильнував, то Молочай
за це і був на Гоника в серцях, а на Василю—
якраз навпаки, бо був з нею знайомий, хоч і мав
уже жінку і дітей. Гоник знав і про це, і не раз
казав: „Я тебе колись таки виведу на чистую воду“. На
вулиці дівчатка повстрічалися з Молочаєм і
про щось говорили пошепки. (Про що їм говорити,
раз то комуніст, а Василина дівка гуляща). А гово-
рили вони про старого Гоника і офіцерську удову,
що варила самогон. Дівчата після цього, хоч і йшли
на вулицю, повернули назад додому, і тоді стався

цей нижчезазначений случай, що дуже схвилював Одринку, бо почомусь то раніше цього не було.

Тома Гоник у цей вечір занедужав і рано ліг у постіль, а його господиня, Нищета, злягла ще раніше. Діти побачили, що сплять старі, ще порадилися про щось пошепки з гулящою дівкою Василюною і після цього Амбрось витяг із - під лави сокиру. Гуляща дівка Василина взяла цю сокиру, наказала Амбросеві і Ярині zostаватись у хатині, а сама пішла до старого Гоника у хату. Вона там не довго була в отсутствії, бо повернула назад і наказала Амбросеві:

— На, йди кінчай.

Амбрось, як любив батька, то гірко заплакав.

— Кінчай,— вже крикнула на нього Василина,— а то цією ж сокирою й тебе прикінчу. А я піду, говорить, вирву вікно, щоб подумали.

Тоді Амбрось узяв сокиру собственною рукою і пішов до своєї хати.

На ліжку лежав його батько Тома Гоник і окончательно харчав. Амбрось зирнув на вікно: місяць почомусь то світить і роса блестить не так, як у прошедшее время, а ніби жалібно-жалібно, тоді Амбрось щоб укриться од злодійської совісти, заплющив очі, з яких капали сльози, підійшов до ліжка і ще тричі вдарив батька сокирою по голові.

— Тепер дай сокиру Ярині,— скомандувала у вікно Василина.

Але старушки Нищети у тих часах у хаті уже не було. Тоді Василина наклала на обличчя свіжих рум'ян, теж зробила і Ярина поверх горьких сліз і вирішили знову піти на вулицю, щоб усі бачили, що їх у цей час дома не було.

— А бабу прикінчимо уночі,— сказала Василина,— і будемо тоді жити втрьох і голови ніхто не буде нам гризти.

На цьому вищезгаданому місці їх і застала міліція, яку привела офіцерська удова старушка Нищета,

а Максим Молочай встиг утекти і чомусь то гуляє на волі і досі“.

Тиндик, закінчивши читати, подивився поверх окулярів почерзі на всіх і сказав :

— Вот.

— Да - а, тето просто сочиненіє,— сказав замислений Влас Волос. Господи, що робиться на світі. Та чи було коли таке, щоб діти підіймали руку на батька. Плаче, а несе сокиру, цюка, як дрова. От світ настав! Тільки чого ти мало так про Максима сочинив.

— Мал золотник, та дорог. Нехай тепер доводить, що не він їх намовив.

— Ти глянь, аж шкода, що така розумна голова та дурневі дісталась.

— А мені шкода, що у вас, Власе Радивоновичу, краєз навпаки.

Волос крикнув.

— Ти не дуже, а підпишеш як? Може, ще й не пропечатають такого. Бо це ж проти власти.

— А ми таке словечко знаємо.

— Яке словечко?

— Селькор.

— Та ти по - нашому.

— Селянський кореспондент.

— А ти вже й туди встряв?

— А хто буде перевіряти, чи встряв чи ні? І вп'ять же тепер усі носять псевдоніми.

— Так це, гляди, ще й заплатять тобі. А як Максим довідається?

— Вони чи заплатять чи ні, а ви за це дільце повинні заплатити рівно два червінчики, тоді й Максим не довідається.

Волос розтулив рота, кліпнув очима, оглянувся на синів, ніби хотів перевірити, чи вони ж слухають, і вже після цього відказав :

— Та поставлю вже колись пляшку, ти краще скажи, що там старий Кліщ затіває?

— Пляшечка - пляшечкою, а менше червінчика за такі діла не помагається. Це вже моя такса, і то в акурат до копійки. Воно ж і Артем Власович у той вечір були в Одринці.

— Ну, так що.

— Можна й про це згадати. У мене перо як розкрутиться, так я скільки завгодно можу написати.

Артем спалахнув. Навіть підвівся на лаві, ніби щоб сильніше клацнути зубами.

— Я тебе закрутю, я тебе так закрутю, що ти мені аж на тім світі ляпнеш.

Тиндик взявся жужмом.

— Що у вас за нерви? Це ж тільки принципіальна пропозиція, а гроші можна й потім.

— А ти думав — зараз? Зроби, потім видно буде. Засадять хоч на півроку, так і десять дам.

— О, це я розумію. А Кліщ за хату з двором хоче п'ять тисяч карбованців і щоб половину грішми, а на половину — вексель на рік.

— Візьме й три тисячі. Ну, Артеме, це вже твоя справа, не мені там жити.

Артем підвівся з лави, важко пройшовся по хаті й буркнув:

— Сам побалакаю.

Допис про вбивство Томи Гоника з'явився в газеті за тиждень. Починався він заголовком „Село в небезпеці“, а закінчувався допискою від редакції: „Максима Молочая, голову Левендарівської земельної комісії, що злигався з куркулями, затримано. Слідство переводиться даліше“. Під дописом стояв підпис: „Жовтневий“.

Максим Молочай був затриманий в окрузі на конференції, і тому про це довідалися в Левендарівці лише з газети, що прибула по тому тільки через три дні.

На Домку, Максимову дружину, цей факт справив вражіння грому серед ясного дня. Вона не припускала навіть у думці, щоб Максим мав якенебудь

СЕН-СИМОН, СОКРАТ, СПЕНСЕР, О. ДОСВІТНИЙ
ТА ЮЛІАН ШПОЛ

Отже, коли ми ретроспективно і дуже уважно поглянемо на історію філософії, то для нас цілком ясно стане, що не тільки Сократ був первокласний філософ, а й Сен-Симон, цей велетенський із усіх буржуазних велетнів тримався Йогансенового погляду на мистецтво, як на солодкий, але мало-корисний лимонад. В чому ж справа? Справа в тому, що відбулася запізняя зустріч і належного одкоша мав собі не організатор партії буржуазних „індустріялістів“, а таки і, справедливо, Майк Йогансен. Проте, цікаво, звичайно, не це. Цікаво те, що Спенсер тримався тієї думки, що і первокласний гуморист може бути первокласним трагіком і так само первокласний трагик повинен однаково вільно писати комедії і серії чудесних оповідань: романтичних, натуралістичних, імпре- та експресіоністичних. Отже, містер Спенсер писав: освічений і тямущий своєї справи письменник повинен однаково вільно писати всіма стилями, які йому будуть потрібні. Але вже Гайнріх Гайне до цього додав: тільки щоб це було не надто нудно. Не дивлячись на це, низка сучасних корифеїв уперто йде застереженням від Гайне шляхом і пишуть суцільно не весело. Таким чином, ситуація склалась остільки зла, що на кінець довелося виступити зрештою Юліянові Шполові із своїм запаширим романом „Злоті лисинята“ та О. Досвітньому. Цей останній примушений був скласти блискучий тріумфірал: із Свіжости, Ясности та Цікавости, які й реалізувалися у книзі „Нас було трое“. Ми не запрошуємо в читачів ласки звернути увагу на ці книжки. Ми просто прононуємо: підіть до книгарні і купіть. Це не офіційно, а офіційно—ось що. Зустрівши будь кого з правління ДВУ або Інституту Марксизму, ви, не ховаючи незадоволення й образи, скажіть: т. т., це добре, що ви видали „Шякунтлю“ Калідаси „Войовничий Матеріяліст“, Бальзакову „Шагренєву шкуру“ — у перекладі В. Вражливого тощо. Справа не в цьому. Справа в тому, що ми, надібавши вже цілком перекладений (Франком) надрукований і розпроданий Платонів „Бенкет“, не могли його аж ніяк придбати, бо немає на ринку. Перевидана знову ця книжка, з відповідною передмовою, коштувала б 25 коп. і ми мали б можливість не тільки познайомитись із цим батьком усіх минулих, сучасних і майбутніх ідеалістичних систем усього світу, а й вивчити його, тобто подолати своє незнання і разом з тим навчитися управніше і краще орудувати марксовою зброєю. Говорити про літературну вартість „Бенкета“ не варт. Це надто чудовий напій, щоб позбавити себе насолоди ваянати його могутніх чар і саме в українському перекладі.

відношення до цього вбивства, хоч він і згадував не раз старого Тому Гоника, але просто, як хазяїна, що колись сидів йому в печінках. Домку тривожила й непокоїла своєю неясністю зустріч Максима з якоюсь Василиною, що про неї згадували в газеті, як за „дівку гулящу“. Майже за чотирирічне спільне життя Максим жадного разу не згадував про неї, а в газеті натякають, як на давній зв'язок.

Перше, що могла придумати Домка, це негайно побачитись із Максимом, але тут на перешкоді ставала зима й господарство. Робітниці Домка не тримала. Максим до останнього часу був проти цього. Тепер залишалось єдине: іти до своїх батьків і просити розради. Четвертий рік цьому противився Максим, і Домка зустрічалася з батьком чи з братами хіба тільки на селі. До цього часу вона не відчувала до них майже ніякого родинного почуття, бо в цій родині воно ніколи й не культивувалося, але зараз, опинившись раптом віч-на-віч з лихом, Домка відчула себе малою сиріткою серед ярмарку, і якесь невідоме почуття направило її з дитиною на старе подвір'я.

Коли Домка переступила поріг, Влас Волос від замішання навіть зворушився. Заскорузли його серце, сховане під десятками десятин землі, худоби, пудів і жорстокої ненависти до Максима Молочая, раптом ніби опустилось у літепло. Перед ним стояло дві Домки — одна висока і ставна з синцями навколо почервонілих очей, а друга зменшена до межезого стовпчика, блакитними очищами запитливо озирала волосатого діда.

Волосове обличчя, схоже на одвернуту плугом скибу глею, мабуть, ніколи не знало ні бритви, ні ножиць. Густе руде волосся починалося засмокта-ними хвостиками ззаду на шиї і кінчалось спереду шпакуватою збитою в ковтуни бородою. Зеленкуваті його очі, що лежали в лісі рудого волосся, легко робилися схожими на розлютоване море, могли

бути й байдужими, як вода в цвілому ставку, але ніколи не перебігали по них легкі, як на лісному озерці, хвильки сміху, зафарбованого золотими прісками сонця; тільки сьогодні в цих очах нагло блиснули скалки, викотилися через береги й по кінчиках бороди докотилися до глибоко прихованих уст і викликали на перекривлених губах скорше дитячу, аніж старечу усмішку. Домка, пригріта батьківським ласковим поглядом, якого вона не пам'ятала за життя, захлинулась у гарячих слезах.

Коли перші завжди щирі в таких випадках слова були вибалакані, Домка згадала про дочку.

— Волю,— сказала вона,— це ж твій дідусь Улас.

— Я знаю,— відказала дитина, притискуючись до спідниці,— дідусь Ляс там дома, далеко.

— Оце ж тобі й там дома, делеко.

Влас Волос дивився на дитину, як перший раз на грамофон, і міг тільки одне сказати:

— От сукина дочка, вже й про діда знає. На ж тобі на пряники.

І він всунув їй у ручку мідну монету.

Дитина, взяла монету, потім поставила на бік голову й несподівано заявила:

— А я буду булзуїв бити, як виросту.

Волос від подиву роззявив рота і, ніби млин на ковороті, навернув свою голову до Домки. Домка зніяковіла.

— Ти, Волю, краще скажи — дякую.

— А я вмію казати: сидить зайчик на колоді, рукавички кроє... Наша спілка молода... Посмутились куркулі...

— А богу вмієш молитися... куркулі... — запитав її Волос, перегнувши до неї шию.

— Бога немає, то дульні так думають.

— Волю,— знову заморочено сказала Домка,— піди он побався краще з кицькою. Бач, яка Ічинка.

Дитинині сентенції ніби остудили Волоса. Він нахмурив брови і вже не без іронії в голосі запитав:

— Що ж це наробив твій комісар?

Домка піднесла на батька очі, повні докору.

— І ви то вірите?

— От тобі й маєш,— саркастично посміхнувся Волос.— Їхні ж газети пишуть, як же ж не вірити. Про порядочного не напишуть. Не бійсь, про Зубківського нічого ніхто не скаже, а він ще учора про тебе перепитував.

— Ви мені, тату, краще порадьте, що треба робити. Це ж брехня. Він їздив наймати дівчину.

— А опинився у Василю.

Домка зашарілась. Максимова зустріч з Василюю для неї була не стільки загадковою, як болючою. Вона відвела очі до темних засотаних у павутину образів і змахнула з очей гарячі краплини, але обурення разом з тугою напомпували нові слюзи і затягали й без того темний кут. До хати увійшов Левко. Видно, змішане почуття радості і непокою за сестру затримало його ходу, аж доки вона не оглянулась на нього.

— Левко,— сказала Домка радісно,— який же ти великий став.

— Це я виріс,— відповів він, сам не знаючи для чого, і обережно, мов до нової покупки, підійшов до чистенької дитини, що вже тягала кішку за хвіст.

— Я хочу поїхати до нього,— знову сказала Домка,— може, хоч довідаюсь, хто це таке міг написати. Це ж хтось тутешній.

— Ну, то й їдь,— раптом окрисився Волос.— Чого ж ти про це в батька питаєшся.

— А ви пустите Левка доглянути за коровою.

— То вже його питай.

— І дитина нехай побуде у вас.

— Нехай. Може, на комуніста діда оберне. А чого ж ти поїдеш? Випустять, якщо не винний.

— Може, не поруки дадуть.

— А гроші? На нас не надійся.

— Хіба б він не повернув!

— А звісно поверне. Ліс же повернув, що Артемові нема з чого й хати поставити. Ні, цього вже не буде. Мале то ще не об'їсть, а грошей нам самим доведеться десь шукати. Самим по горло треба, уже сердито закінчив він.

— Ну, спродамся. Що ж робити. Життя дорожче, ніж барахло. Корову продам.

— Отак ви всі й робите. Коні теж у мене в роботі, чи ти, може, на казенних поїдеш?

Домка закусила губу й відвернулась до дитини, що в цей час намагалась запхнути до себе в рукав кицькину голову.

Тепер Домка остаточно переконалася, що нічого рідного не залишилося для неї в цій хаті. І чорні образи в кутку, і кремезні канапи з стільцями, і така ж кремезна німа наймичка, і навіть безсловесний Левко були їй чужі, далекі і вже незрозумілі. Все дихало неприхованою ворожнечею не тільки до Максима, а, здається, до всього світу. Тому чиста, і біла голівка її Волі видавалася тут, як хрупка лілея між старим заржавілим поломом. Від такого контрасту в неї занило серце. Вона рвучко притягла до себе білу голівку і мовчки вкрила її поцілунками.

— Куди ти, мамо?

— Я скоро повернуся, дитинко, піду до корівки, а дядько Левко тобі горку насипить,— сказала вона вже на порозі, але із сіней Домка знову повернулась назад. Ще раз пильно глянула на дитину, ніби прощалася з нею назавжди, і, тільки спостерігши на собі батьків здивований погляд, вона замішано проговорила:

— Може б, позичили мені бичовки, а то там сала трохи і нічим до бантини підв'язати.

— Нехай Левко візьме налигача.

Домка щось показала на пальцях німій наймичці, востаннє зирнула на дитину й хутко вибігла з хати.

Випроводивши Домку за двері, Волос роздратовано затарабанив товстими пальцями по столі. Кинута дочкою фраза: „може, хоч довідаюсь...“ стирчала перед ним, як рогатка перед ведмедем. В такому стані, щоб уже й власна дочка ставала йому загрозою, він опинився, може, вперше. Клубок, на який він намотував життя, випадав тепер із рук, і за кінець його міг ухопитися Максим Молочай, коли б тільки опинився на волі.

Волос стукнув кулаком по дубових дошках столу. На розі під краєм скатерки задзвенів ніж і мимохіть притяг до себе Волосову увагу. Він ударив знову по столі, ніби заганняючи у дошки кулаком цвяхи, і вже вголос прохрипів:

— От і допанькались, а пустити б його, собачу душу, під лід ще торік, а тепер на тобі, ще й дітей панькай, доки його візьмуть на твою голову на поруки.

Волос інтуїтивно відчув, що боротьба не на живіт, а на смерть починається лише тепер. Максим, який до цього часу ставився до нього тільки формально, тепер, коли довідається правди, може наробити лиха, а тому в голові його почали з блискучою хуткістю складатися один за одним плани, і кожен із них приводив до єдиного висновку, що за всяку ціну треба було позбутися Максима.

До цього часу Влас Волос нігде не висовував своєї голови так, щоб вона була хоч трохи помітна. Живучи в себе на хуторі, він ніби не брав жадної участі в тій глухій невгомонній боротьбі, що ввесь час, мов ґрунтові води, підмивала революцію, проте в його хаті, як у фокусі проміння, перехрищувались усі річища і струмки. Він ясно бачив, що одвертою боротьбою з радвладою зараз нічого не вдієш, а треба покласти цю справу на невблаганний час, а самому тихо сидіти на хуторі й непомітно, де слід, підливати масла у вогонь. Одібрали землю, так у нього був Артем, а в Артема замітка, хто і скільки

заграбастав поля і скільки має заплатити. Наклали податки — прийде час, думає він, — повернуть удвоє. Навіть склад ради його задовольняв. Він сам, правда, був позбавлений голосу, зате Тиндик робив за чотирьох.

І раптом Тиндик, постійний радник, агент і адвокат, своєю останньою витівкою з дописом всю його, Волосову, систему підставив під удар. Він бачив уже, що Максим тепер із-під землі, а викопав автора допису, і Тиндик, звичайно, не задумався тоді перекласти все це на плечі „куркуля“.

Раптом у голові Волоса вродилась настільки несподівана і в той же час бажана думка, що він навіть бороду, схожу на кущ ліщини, розтяг у руках. Цей план, безперечно, мусів удатися, і за одним разом побивав дві карти. Волос буде збоку: „при чім тут він, коли там хтось зводить рахунок“, а Тиндик тоді буде в кулаці, як сніп у барабані.

Волос ще раз просіяв крізь пальці руду бороду і з задоволенням вийшов із-за столу. Кінець блискучої сталі, що стирчав із-під скатерки, знову прикував був його увагу, але в цей час білява голівка виткнулась із-під канапи, і її блакитні цяточки запитливо вставилися на нього. Під волосатими грудьми Волос знову відчув так мало відоме йому почуття. На потрісканих губах з'явилась уперек ще одна тріщина, схожа на посмішку. Але це було одну лише хвилину. Люди, що ніколи не сміються, і усмішки переживають, як незвичкі гримаси, — так, принаймні, почував себе Волос, бо в другу вже хвилину вогники очей сховалися між густими кущами брів, і рука, мов пожежний багор, простяглась до дитини. Блакитні цяточки, що запитливо дивилися на цю широку руку, інстинктивно відсахнулися назад і потягли за собою чорні лапки, але рука вже схопила за голову кішку і шпурнула її до дверей.

— Вона коростява, не тронь її, — сказав Волос і щось на пальцях показав німій наймичці.

Наймичка замукала, заплямкала губами і лише повернулася до дитини, як та вже від страху кричала не своїм голосом.

Волос розчулився. Він підійшов до онуки і незграбно почав гладити її по лляному волоссячку. Під його рукою згиналась, мов біла жоржина, на всі боки голівка, проте Воля вже тільки хлипала. В такому стані їх і застав Артем, що тільки но повернувся від Кліща.

Артем нарешті вирішив одружитися і вийти на власне господарство, бо на старому подвір'ї все одно мав залишатися молодший брат Левко. Старий Кліщ об'явив у продаж свій хутір, і Волос, що давно уже зазіхав на цей клаптик землі, тепер вирішив за всяку ціну не попустити його.

— Що ж він хоче,— звернувся Волос до сина.

— Та хоче він немало— аж п'ять тисяч, і половину щоб зараз на стіл.

— А він не здурів. Може ж, хоч чотири візьме?

— Якби не Зубківський, то, може, й тисячу взяв би, а чого ж не брати, коли той уже без трьох сот надавав.

— Зубківський?

Для Власа Волоса ця звістка була не зовсім із приємних. Він був певний, що ніхто із селян не наспілиться перебивати йому торг, але Зубківський може зробити це навіть навмисне, аби лишній раз поглузувати з нього. І тому він тепер остаточно вирішив, що подвір'я цього впустити не можна ніяк.

— Тут треба Тиндика нацькувати.

При слові „Тиндик“ у нього зринула на поверхню вся сьогоднішня подія, і він уже викрикнув.

— Ти бачив цього харциза?

Для Артема цей тон був незрозумілий, і тому він запитав тільки піднятими такими ж кошлатими, як і в батька, бровами. Тоді Волос, усівшись за стіл і виявляючи свій настрій частим барабаненням по

дубових дошках, виклав перед Артемом Домчині заходи і свій план, що він надумав його отут за столом.

— Аби тільки Тиндикові сказати—і тоді сиди спокійно.

— Так Тиндика ж немає у Левендарівці,— відповів теж збентежений Артем,— немає і, мабуть, скоро не буде: мабуть, до весілля готується.

— Ну, а як Максима за цей час та випустять.

— Не випустять. Треба, щоб не випустили.

— А як на поруки?

Артем замислився. Поява Максима знову на їхньому обрії, особливо тепер, коли заходилися з купівлею хутора, була аж зовсім небажана.

— Треба подумати,— вирішили обидва разом Волося, і ра ом у кожного з них виникла невисловлена думка: „Хіба нечаяно не попадають у полонки, а до весни й раки з'їдять“. Вони відгадали її, зирнувши один на одного.

На третій день у них був ясний план, тоді як у Домки—навпаки. Із міста вона повернулась у розпачі, бо слідчий побачення не дав, доки не зніме з Максима допиту, проте на поруки, як виявилось, взяти не трудно. І вона в той же день продала корову.

— Сто карбованців нашкрядала вже,— говорила вона батькові, пірнувши в свої розрахунки.— Може, вистачить.

У Волося від цієї звістки підскочила під бородою одна вилиця, а шапка ніби зіп'ялась на волоссі. Не приховуючи свого настрою, він буркнув:

— Ухекай, дурна, гроші. Подумаєш, яка спішка. За сопливого—сто карбованців. Не вхопила б чортяка, хоч би й ще посидів.

Домка не могла зрозуміти цього тону і ніби в жарт сказала:

— От батьки, другі б ще допомогли.

Волос крикнув, ніби дійсно збираючись піддати комусь на плечі мішок. Дитина, що тепер з новою

забавкою ввесь час трималася спідниці матері, помітила дідів сердитий тон і з дитячою ширістю сказала :

— Мамо, мамо, а дядько Ратем не давав з кицькою гратися. Ти його не люби. Він казав, що й татка наб'є.

Артем стривожено зирнув на батька.

— Ач ти, яка язиката,— проговорив він, скривившись,— як оратор.

Домка спалахнула і мимохіть сказала до дитини :

— Руки короткі до татка.

На цьому скінчилась її остання спроба порозумітися з батьками.

— Більше я тебе ніколи не оставлю у цих ложджерів,— говорила вона, ведучи дитину на кінець слободи до своєї вистудженої хати,— краще до дяді Архипа.

Дитинча, човгаючи чоботятами по кризі, цвіріньчало збоку, а Домка в той час перебирала одну за одною думки. „До батьків вона вже більше не піде, а Максимові треба стерегтися. Справді,— подумала вона вже роздосадовано,— чому я не залишила дитини в Архипа,— але тут же пригадала, що потрібний же був ще й Левко.— Ну, тепер годі з коровами: продала—і капут. Вийде Максим із-під слідства, не може ж бути, щоб він у чому провинився, нехай просить командировки на курси чи до школи. І Волю вже скоро в дитячий садок треба віддавати“. При цій думці серце в Домки боляче стиснулось, і вона підхопила дитину на руки.

— Щоб я тебе пустила кудись із дому, та ні за що,— і вкрила її поміж словами, мокрими від пари, поцілунками.

Максим Молочай жив у найнятій хаті на кінці слободи. Вниз до річки збігали огороди, і там упиралися у смужку лози, а на подвір'ї на білому снігу сиділа хатка з одним деревом і дубіла від голих вітрів.

Біля самих воріт Домка несподівано зустрілася з Шубкою.

— Здоров, Домко, — кивнув він, — що це твоєї корови не видно?

Домка здригнулася. Шубка сидів на другому кутку Левендарівки і ще немає й тижня, як вийшов із Бупру за пограбування церкви. Було вражіння, що він зустрівся з нею зовсім не випадково, а, може, й просто чекав. На вулиці починало темніти, і тільки біля криниці ще та внизу на луках маячили постаті. Домка хотіла пройти мовчки, але Шубка заступив вузьеньку стежечку в снігу і знову сказав хрипким від невигоїної простуди голосом:

— Та не бійся, не бійся. Продала чи що?

— А хоч би й продала, так що?

— Максима ж не спитала? Ще розгнівається.

Ім'я, сказане Шубкою, впало на Домчине серце, мов окріп на льодину. Ввесь страх перед цією кривоголою окоренкуватою фігурою, що дивилася на неї світлими очима, розтанув так же, як і зріс.

— Чого ж він буде гніватися, — відповіла вона вже тоном, повним інтимности. — Його ж хочу виручити.

— Не турбуйся. Переказував, що це якась помилка, — обмилились, мабуть... А за скільки?

— Так ти бачив його? — Тепер для Домки здавалось більше рідного під цим небом нікого не було. — Корову — за дев'яносто та хустку — за десять. Хочу на поруки.

— Та він і так скоро буде, не засидиться. А гроші при собі держиш?

Це запитання знову насторожило Домку. „Навіщо це йому знати“.

— Він так і казав тобі?

— Казав, а може це мені приснилося, — і Шубка якось двозначно посміхнувся. — Не побивайся даремно, та дитини пильнуй, доглядай, значить, плод.

Домка озирнулася на сіренький клубочок, що двома круглими обрубками копирсався у снігу.

— Волюсю, дитинко, ось дядько татка бачив.

— Татко поїхав санки купувати,— зайнята своїми справами відповіла дитина.

— І переказував, щоб ти снігу в ручки не брала,— сказав Шубка, заглядаючи їй у вічі,— тоді й санки привезе. Ну, йдіть до хати, а то ще померзнете. А корову добре продала.

Домка знову насторожилась і попрощалась якось поспішно й замішано.

— В хаті у мене, мабуть, холодно, вибачте, що так.

— Запори ж єсть, та ще й які, мабуть?— І він затіпався у густохриплого кашлі.— А то Зубківського волочатъ?

На вгородах позаду дворів три постаті вовтузились у снігу.

— Зрадів, що дурний. Тиндиківну бере. Ач, на ногах уже не встоїть. А корову добре продала, добре.

І не помітивши, як знову зблідло Домчине обличчя, Шубка повернув назад.

Вступивши до хати, Домка похапцем, ніби за нею гнався Шубка, засунула двері. Але цього видалося замало, і вона під дверима спорудила цілі барикади. Також щільно позатуляла вона й вікна. І все таки зустріч із Шубкою не давала їй спокою. Вона лише зараз зрозуміла, як вона опростоволосилася, розказавши Шубці про гроші.

В грубі вже з тріском у золотому полум'ї поло-скалися дрова, і рожевий сніп теплом голубив її коліна. Домка починала вже втретє лічити засмаль-цовані пожмакані папірці, але кожного разу до голови заскакувала думка: „Для чого він питав про запори“, і вона злякано озиралась на вікна, напружено прислухалась, бо в кожному шерехові їй вчувалися Шубчині кроки, і тоді треба було починати лічити спочатку.

Останній раз вона полічила гроші вже на колінах під столом. Тепер повстало нове, ще більш клопітне питання: куди їх заховати? Біля шухлядки в столі був замок, але він звичайно ж не міг би урятувати від злодія. Стояла ще окована скриня в коморі. На ній нарешті й зупинився вибір. Домка загорнула гроші в хустку і вийшла через сіни до комори.

Скриня стояла в самому кутку і при світлі лампи виблискувала залізними обручами. Домка відперла замок з трьома дзвонами, підняла важке віко і озирнулась назад. Комора була рублена, з єдиним маленьким віконцем, що в нього могла влізти хіба тільки кішка, але двері виходили в сіни, і злодій міг продертися сюди зовсім непомічений з хати. Домка забрала назад покладені вже було гроші і зачинила скриню. Одрізвавши за одним заходом шматок сала, що було підвішене Левком до бантини на налігачі, вона повернула назад до хати. Залишалось єдине місце для схованки — це портрет Тараса Шевченка, що був у паспорту, але, побачивши, як від зім'ятих червінців перекривилося Шевченкове обличчя, Домка знову понесла їх до рубленої комори.

Все це робила вона тихо, крадькома, навіть навшипиньках, ніби з темних кутків підглядав за нею коли не Шубка, то Макарець або Пробка, чи Положий. В Левендарівці їх розвелось зараз як інвалідів після війни. І всі ці злодії то поодиночі, то вкупі весь час сьогодні стояли перед Домчиним очима. В сінях вона зупинилася, бо вже й забула, чого вийшла; мимохіть оглянула барикади під сінешними дверима, потім обернулась до комірних і тоді тільки згадала про гроші. Поторгавши залізну клямку біля дверей, Домка побачила, що коли підважити її ломиком, то зірвати з прибойців не складе ніякого труда, і вона повернула назад до хати.

Нарешті схованка була знайдена. Домка завернула гроші в брудну ганчірку й поклала їх на долівку в кутку, а зверху кинула деркач.

Дитина ввесь час бавилася своєю лялькою, вона то вдягала її, то роздягала і в той же час не спустила своїх уже сонних очей із матері. Побачивши, куди вона приткнула гроші, дитина знайшла таку ж брудну ганчірку, замотала в неї ляльку і навшпиньках, цілком наслідуючи матір, віднесла її в другий кут, поклала на землю, а зверху кинула віник. Це трохи розважило засмучену Домку.

— Ну, лягай уже спати,— сказала вона, обладнавши постіль.

— А ти казочку розкажеш?

— А цить.

Домка наставила до вікна вухо і, затаївши дух, вслухалася. Знадвору долетів ледве чутний рип утоптаного снігу, а в димарі тоскно завив, ніби просився до хати, задубілий вітер.

— Розкажи,— починала вже вередувати дитина.

— Спи, моя лялечко, спи,— сказала Домка, держачи напоготові слух.

Рип поминув хвіртку, і тільки вітер у грубі тяг свою тугу.

— Про маленьке оленя.

— Ти вже ж чула цю. Я тобі краще нову. Про двох братів та їхню сестричку Івону. Ляж на бочок. Ну слухай:

„Було у батька два сини. Один був розумний, а другий — спекулянт. Першого звали Авелем, а старший Каїном прозивався. А ще в них була сестричка Івона. Хоч і крихка була Івона, проте до всього цікава і знала вже, що молодший брат Авель дбає про загальне добро, а Каїн все щось дивиться вовком на людей. От почала в них валитися хатка. Авель, що не заробить, та все тую хатку латає, а Каїн, що не заробить, та все кудись гроші ховає. А жити в одній хаті довелося, бо другої не було.

— Давай же й працювати разом,— каже Авель до старшого брата.

— У мене руки болять,— відказує Каїн.

І так щоразу. От заходить на селі свято Івана Купала, найбільший день улітку. Хатка стояла, стояла та й упала. Похитав головою Авель та й каже:

— Вечір вільний, то ходімо, Каїне, до лісу та на-рубасмо дерева на хату.

А Каїн і відказує:

— У мене руки болять. Я краще піду та зірву, як цвістиме папороть, тоді знайду скарб, багацько грошей,—і робити не будемо, і хату збудуємо.

Почула це Івона, їхня сестричка, й собі захотіла побачити, як то папороть цвіте. Ніколи цього люди не бачили, а тільки так говорять. Побаялася вона братові сказати, щоб з собою узяв, і пішла за ним назирці.

От вони йдуть та ідуть, а надворі ніч. Доки йшли до лісу, ще хоч зорі було видно, а в лісі так стало темно, як би хто лямпу погасив. Івона хоч крихка була дівчина, зате смілива, а до того ще й стежку знала, то й зовсім не боялася. Чує — й Каїн попереду йде.

Ішли вони, йшли, аж нарешті щось не стало чути Каїна, просто ніби крізь землю провалився. Думає Івона: гукнути б — так не можна, бо Каїн назад про-жене, а спереді ліс темний та густий і носа не вб'єш. „От,—думає Івона,—ще й папороті не побачу“. І хотіла вже бігти вперед, аж під ноги то колода, то ламачця або просто у вічі гілля. Так заплуталась Івона, що не знає вже, кудюю тут і йти. Почала вона обіруч розгортати гілля та тихенько лізти крізь нетрі. Пролізла, може, з гони, а може, й ні, аж гульк—вогник мерехтить. Горить вогник, як свічка на столі. „От,—думає Івона,—таки побачила папороть. Може, ще й зірву“. Ще тихше підповзла вона до вогника, коли ж то курінь стоїть, у ньому багаття горить, а довкола люди сидять і в руках ножі держать. Івона хоч і не сильна була, зате смілива. Лежить собі у траві і прислухається. Один і каже:

— Ну, хлопці, за діло.

Зирнула Івона, аж то Каїн, її старший брат.

Стала Івона тоді ще дужче прислухатися. Говорять про виконком, про касу, про ключі й нічого про папороть. Слухала вона, слухала...

— А цить.

Домка насторожено прислухалась до тиші: під дверима скачувало задубіле цуцця й час від часу цявкало до річки. Вітер у грубі вже стогнав у розпачливій тузі і такою ж тугою нагнічував у кімнаті темні кутки.

— Ну, кажи, мамцю! — нетерпляче смикнула її за рукав дитина.

— А ти й досі не спиш, моя снігуронько. Ну так от. „Слухала вона, слухала і чує, що то бандити хочуть напасти на виконком. Ну, — думає Івона, — треба попередити людей. Почекала вона трохи, а потім хутчіше назад. Кинулась у куші, а куди бігти — не знає. А дівчина була уперта. Зло її взяло. Рве об куші плаття, ноги, косами чіпляється, а лізе вперед. Лізла вона, лізла, немає ні стежки, немає ні краю, аж всякі страхіття ввижатися почали. Ну от хтось регоче над самою головою, мало живіт не порве. Івона як крикне:

— Ось я тобі!

А воно тоді в плач. Стогне та й стогне під самим кушем.

— Ах ти ж, клята сова, — думає Івона. — Ось я тобі.

— Цить!

— Цить! — хтось перекинув її в лісі.

Біжить Івона далі, а назустріч куш увесь у цвіту. Суне просто у вічі торчком. Приліз до самого носа та так і шпуйнув їй в обличчя.

— Так ти ще й росою мене? — говорить Івона.

— Росою мене? — перекивляє у лісі.

— Ось я ж тебе! — та ще дужче роздирає куші.

— Я ж тебе! — знову хтось перекивляє Івону.

Блукала Івона, блукала, а стежки як нема та й нема, тільки перекивляє луна. „Ну, — думає Івона, —

мабуть, доведеться тут і ночувати". Аж гульк, а перед нею вже галява, така велика та зелена, і ромашки у траві цвітуть. Тільки вибігла вона на галяву, а назустріч їй два вовки, та такі здоровенні та страшні; стоять і зубами клацають. „От,— думає Івона,— з'їдять мене вовки, і людей попередити не встигну". Ще дужче тоді розсердилась вона та просто на вовків. Бачать вовки, щось дуже сміливе дівча, і потягли собі на куші. Озираючись тоді Івона, аж галява знайома: вона удень на ній пасла бичка. Хутко знайшла стежку і вискочила на шлях, а по шляху щось кіньми тупотить. Івона біжить назустріч та й думає: „Скажу цим людям — нехай підвезуть". Аж тут і коні надбігли, Дивиться Івона, а на бричці щось страшно сидить. Вовків Івона не злякалась, у лісі блукала — не боялась, а тут аж затремтіла вся. Думає: „Може, це ведмідь умошився на бричці — так він же не такий товстий, може, це циган — так він же не такий бридкий; може, спекулянт — так він же не такий меткий".

Хоч і страшно Івоні, а все таки придивляється, коли ж то — піп сидить.

— От,— думає,— опудало, дітей тільки лякає,— та як крикне:

— Підвезіть мене!

Піп озирнувся на дівчинку, та як неперіще коней, аж мало з брички не випав.

Дивиться Івона: христиться піп та тікає, як навіжений. „От,— думає,— не встигну таки попередити людей". Давай тоді бігти услід. Обірване платтячко мов крила тріпоче, а волосся на вітрі летить. Озирається піп та ще дужче по конях. Чує Івона, що піп молитви починає читати і від страху ніяк більше трьох слів не згадає, тоді догадалася вона та й кричить:

— Батюшко, це я, Івона, не відхрищуйтесь.

Почув піп та й гукає до неї:

— А чого в тебе коси, як у відьми?

— А у вас, батюшко, — кричить Івона, — хіба не такі?

— Ну, то перехристися, — каже піп.

— Так я ж піонерка, — відказує вона.

Як не крикне тоді піп: „Це відьма“ та знову коней по хвості. Тільки курява знялась. „От, — думає Івона, — таки не встигну добігти до села, і пограбують виконком“. Давай тоді знову кричати:

— Дивіться, я вже хрищуся.

Піп зупинив коней. Придивився, а вона хоч і регочеться, а все таки христиться.

І взяв тоді він Івону до себе в бричку. Розповіла Івона попові, що бандити хочуть напасти на виконком, та й каже:

— Гоніть же тепер коні швидше.

А піп вислухав та й відказує:

— Дуже я радий совецьку власть урятувати, тільки треба, — каже, — попереду коні підгодувати. — Розпріг на шляху бричку та й пустив їх на луки в попас.

Бачить Івона, що хитрує піп, та й каже йому:

— Я й забула сказати, що злодії ж і церкву змоялися пограбувати.

Піп як схопиться та до коней, а коні почули волю та від нього. Він до коней — коні від нього, тільки задом підгедькують.

Піп кричить тоді до Івони:

— Переймай, коні!

А Івона вже добігає до села.

— А цить! — перебила себе Домка, хоч дитина давно вже склепила очіці.

Домка зирнула на вікно і прислухалась. Цуценья попереду десь цякнуло біля хвіртки, потім перебігло до дверей і вже зовсім перелякане знайшло собі захист під присінками. Домка насторожилась, навшипиньки підійшла до вікна і ясно почула рип чобіт на снігу. Щось підходило до хати, але не з вулиці, а з городів. Домка інстинктивно озирнулась по хаті в надії схопити щонебудь для захисту, але, крім

столового ножа, що лежав на скатерці, більше нічого не було. Вона хотіла вкрутити лампу і не могла зрушити з місця. Ноги ніби наповнилися оливом, що його влили через рот, і тому від голови до ніг все тіло занило від болю. Слух загострився до того, що вона вже чула шепіт під вікном. Домка хоч і спиною стояла до дверей, проте гроші, що лежали в кутку під деркачем, вона бачила, і так, ніби вони виповзли насеред хати і весь час ворухаться. Звичайно, їх знайдуть, і Максим задаремно буде чекати на заставу. „А все тому, що довірилася чоловікові“— набігло їй на думку, і почуття лютої ненависти до Шубки вивело її з параліжу. У вікно давно вже хтось, мов ятель у кору, дзьобав пальцем, намагаючись робити це так, щоб почули його тільки в хаті.

— Хто там? — нарешті викрикнула Домка. Ці два слові родились на кінці губів, і тому вони упали в настрашену тишу, як пара камінців у воду. І звук від них був зовсім незнайомий для Домки.

Знадвору почувся низький басистий голос, але в Домчиній голові тепер гуло, мов біля вентилятора, і вона навіть не знала, чи дійсно запитала вголос, чи, може, так тільки видалось, а тому тим же голосом знову викрикнула :

— Хто там?

— Відчини,— донеслося знадвору.

Цуцень, зачувши балачку, видно, переживало новий приступ страху, бо заскавучало з більшою силою, і це впливало зараз на Домку гірше за дуло нагана, поставленого проти очей.

— Відчини,— знову шепотом проговорив той же голос.

— Не відчиню,— відповіла вже сердито вона. Хоч була й ніч, „але ж дверей не стануть ламати,— подумала вона,— бо зніму крик, а до вікон не полізуть, доки не сплю“.— Не відчиню!— ще владніше повторила Домка.— Що вам треба?

— Та ми на хвилинку, Домко.

Вона звела брови, і лоб покреслили зморшки від напруження. З Шубкою був хтось знайомий, бо цей голос вона чула десь навіть сьогодні.

— А хто ви такі?

— Домко, та це ми.

— Хто ми?

— Та глянь бо у вікно.

Домка знову зирнула на ніж, потім на білу дитячу голівку, що визирала з-під ковдри, і, ставши за стінку, тільки тоді, мов журавель у глек, зазирнула одним оком у щілинку біля фіранки. Надворі вилискував під місяцем холодний сніг, а тому дві постаті, що стояли біля самої призьби, вимальовувалися на блакитному тлі, як вирізаний із чорного паперу силует з двома гострими верхами. Домка нічого не розглядала, але чомусь інстинктивно шарпнулась назад.

— Та відчини ж, Домко,— знову роздратовано, проте все ще тихо прохрипів той же голос.— Оце так зустрічає гостей!

Домка напружувала пам'ять, але, можливо, від хвилювання, все таки не могла пригадати цього голосу. Від останньої фрази вона вже сміливіше почала придивлятися до цих гостроверхих контурів. І сполотніле її обличчя поступовно почало мінитися, нарешті й зовсім зашарілось. Тепер вона радісно, ніби її хто залёскотав, викрикнула щось нескладне; крутнувшись на одній нозі, вискочила у сіни.

— Чого ж ви лякаєте молодичу? — говорила вона, відсовуючи барикади.— Померзніть, померзніть, бо я зовсім не на вас сподівалася. Отже, спасибі, що прийшли.

Нарешті двері з рипом відчинилися, і дві постаті, оббиваючи сніг з великих повстяків, якимсь крадькома вскочили в сіни і, тільки причинивши за собою двері, сказали:

— Ну, здрастуй, здрастуй ще й у хаті.

— Та це тільки сіни, здрастуйте, а оце буде й хата.

Через поріг покотилася клубком сива пара, а за нею переступив першим Артем, а слідом увійшов Левко. Обидва вони були зодягнені в припорошені снігом кожухи, а на головах здіймалися гостроверхі вовчі шапки.

Артем озирнувся довкола, як людина, що попала до хати вперше, і тільки після цього скинув шапку.

— Так оце ти так живеш?

Левко точно повторив рухи старшого брата, але нічого не сказав.

— Так і живу. Сідайте, — відказала вона знесилено, — отже рада я, що зайшли, бо так чогось страшно сьогодні, так страшно, як ніколи. А тут ще й Шубка чогось вертівся коло двору.

— Шубка? — переспитав Артем. — Та вже звісно чого. Мабуть, пронюхав про гроші. Ти ж дома їх тримаєш?

— Та вже ж не де. Роздягайтеся. Все одно Левка я тепер не пушу. Дома держу, бо ж хочу таки завтра знову поїхати до Максима.

— Ми на хвилинку, — сказав Артем, сідаючи на стілець. Точно те ж проробив і Левко. — Ми на хвилинку. Ми скоро й назад. Так до Максима, кажеш?

— Обіщали його товариші допомогти, може, таки вдасться взяти на поруки, і Архип, секретар наш, теж збирався поїхати.

Артем водив по хаті очима, ніби прицінювався до кожної речі, і час від часу тяг: „Так, так“. Сірі вилялялі портрети Сталіна, Петровського і фотографія Максима, підперезаного кулеметною стрічкою замість пояса (при боці висів мавзер, а в руці наган), викликали у Артема щось подібне до посмішки, і „так, так“ він протяг уже з іронією. Потім Артем перевів свій проникливий погляд на маленьке ліжко, де з-під ковдри визирала біла голівка, і кинув:

— Спить?

— Тільки що заснула і казки не дослухала.

— Так, кажеш, до Максима завтра?

— Коли тільки дістану коней. Може б, Левко відвіз?

— У нас коні в роботі,— відказав за нього Артем, а Левко тільки зайорзав на стільці, ніби він сидів на гострому пні.— Нам кататися ніколи,— знову буркнув Артем.— Може б, ти почекала своїм з Максимом.

Домка, взявши це за жарт, відказала:

— Коли б у тебе була дружина, ти б так не говорив.

— Буде, чи то пак це ще так,— сказав Левко і злякано зирнув на Артема, але Артем, насупивши брови, дивився не на нього, а на Домку, яка вже сипала запитання:

— Хто ж вона, де, коли?

— Ну, так ось що,— почав Артем і затарабанив по столі пальцями,— я беру собі жінку з Кирикової Січки. Мотрю, знаєш?

— Оту спекулянтку?

— А ви хотіли, щоб делегатка була. Мені потрібна господиня, щоб уміла хазяйства пильнувати, а не бігати на всякі представлення...

— Та, звичайно, тобі видніше. Ти збираєшся, я чула, відходити від батька?

— А доки ж я буду стару греблю гатити. У Кліща оце купив, та не вистачає трохи грошей.

— Почекає,— відказує Домка і відчуває, як серце тривожно починає тукати під ліфчиком.

— Якби ж не Зубківський,— вставив Левко,— де він у прасунка взявся, ніяк не хоче попустити.

— І оце хто перший прибіжить з грішми, того й хутір буде.

— Яка досада: це б і я ж могла дати, коли б не Максим.

— А він не скисне, хоч і ще посидить.

— Та що ти говориш, Артеме?

— Що чуєш. Перевів нам жисть та ще й тут буде плутатися. Так краще давай мені хоч на місяць оці гроші, то матимеш хоч проценти.

— Ми повернемо,— вставив і Левко.— Коли ти, Артеме, повернеш?

— Розписку напишемо, все як слід.

— Та ви жартуете?— переливаючись настроями: то сміхом з артистичних жартів, то страхом від братових слів, говорить Домка. Нарешті її голос зривається.

— Залиште. У мене й так голова тіль не лусне.— І вона одвернулася до дитини. Дитина прокинулася і тепер переполоханими очима стежила за кожним рухом Артема й Левка.

— Спи, моя дитинко, спи, то дядя Ратем і Левко прийшли, щоб ти не боялася.

Дитина звелася на лікоть, притягла до себе матір і шепнула їй щось замість вуха в щоку.

— Ляльку?— Домка сумно по-материнському з ласкою посміхнулася і прикрила її ковдрою.

— Спи, спи, моє звіратко, вони не знайдуть твоєї ляльки.

Артем весь час нервово жував свою нижню губу, ніби він на неї чомусь злостився, і вже голосом, що в нім не можна було відшукати й трохи жартів, сказав:

— Ну, так ми це серйозно, Домко, нащот грошей.

— Та залиште ви з цими грішми. Я їх заховала так, що й сама тепер не знайду.

— А ось ми пошукаємо. Тут, чи що?

І Артем смикнув шухлядку.

Домку ці жарти почали дратувати.

— Не лазь туди,— сказала вона спалахнувши, — там Максимові папери.

— Ми їх не тронемо. Ану, відіпри.

— І ключ у Максима. Та ти п'яний, чи що?

А ми й без ключа.

Артем взяв із столу ніж, але це був звичайний, хоч і гострий, проте з тонким лезом ніж для хліба. Він кинув його назад і, нахилившись на бік, дістав із-за хляби великий кінчатий ніж.

Блиск сталі і скреготання леза в шухлядці ніби полосонули Домку по голому тілу. Вона одним рухом схопила Артема за рукав.

— Не дури, Артеме!

— А ти відійди.

— Відійди, — сказав і Левко, — відійди від нього, — і почервонів від зовсім незвиклого для нього тону.

Тоді Домка підійшла до столу і затиснула шухлядку кульшею.

— Я тобі серйозно говорю, — не лізь до столу, там грошей немає.

— А де?

— Не твоє діло.

— Ну, так забирайся геть, — сказав Артем і з силою вирвав шухлядку.

Домка відстрибнула і до половини стягла за собою скатерку. Вся червона від образи, вона зараз свояла серед хати й ледве стримувала сльози. Брудний кавалок, що лежав у кутку, з непоборною силою, мов магнетом, тяг її до себе. Домці здавалось уже, що, крім ганчірки з грішми, більш нічого не помітно у хаті, і Левко, мабуть, уже запримітив ганчірку, бо весь час навертав до порога свої напівдитячі очі. Він був тут ніби за свідка і все совався на своєму місці, тоді як Артем уже обшарив шухлядку і тепер водив допитливими зеленими, точнісінько як у батька, очима по всій хаті. Він прилипав ними, мов п'явка, до кожної шпарки, нарешті встав і скинув з ліжка подушку.

— Ти що, грабувати прийшов? — зціпивши губи і вся тремтючи, запитала Домка.

— Грабувати — не грабувати, а забрати — заберу, хоч би й хату довелося перекинути.

— Ну, а Максим же тоді як?

— Мені хутір потрібний, а не Максим, чорт не візьме його. Може, під дитину заховала,— і він простяг руку до білої голівки.

— Що ти робиш?

Дитина, відчувши материн стривожений крик, галасанула і схопилася на ліжкові.

— Я буду кричати,— вся полотніючи, вчепилася Домка в Артемів рукав,— остав дитину, там їх немає.

— Може, ти в сундук заперла? — запитав Левко.— Там ще сундук у коморі.

Артем продовжував нишпорити під матрацом, не звертаючи уваги на перестрашений крик дитини, навіть буркнув.

— Ану, цить мені, виродок, а то я тобі!

Домка тепер розлютувалася, мов дика кішка. Вона що сили схопила Артема за комір і хотіла шпурнути його до порога, але неокверний у своєму кожусі Артем тільки повернувся на своїх слоноподібних ногах і в цей момент зачепив ножем Домку за руку. Кров бризнула з білої шкіри нижче лікта, і вона, на смерть перелякана, що сили крикнула:

— Рятуйте!..

Артем, забачивши кров, було зніяковів, а Левко й зовсім звомпів, але її крик ніби посадив Артема на жарину. Домка навіть не закінчила слова, як широка його долоня, що закрила майже все лице, затулила її рота.

— Я тебе крикну! Бачиш — нечаяно. Благородні!

Левко вже очманіло мотався по хаті, щоб чимсь перев'язати руку. Він тикався у всі кутки, нарешті помітив ганчірку під деркачем. Домка із закритим ротом билась у руках Артема і не зводила очей з Левка. В той же момент, коли його рука простяглась до деркача, вона що сили крутнула головою і, звільнивши рот, крикнула:

— Геть із хати... Злодії!.. Брати, називається.

Левко від несподіваного вигуку зупинився і, мабуть, зразу ж забув, чого шукав у кутку, бо в ту ж

хвилину кинувся до скатерки, що тяглась аж по землі, і приложив її до червоної смужки крові на на Домчиній руці.

— Веди до комори, — сказав уже розлютовано Артем і якимось по-зłodійськи підніс перед її очі кінчатий ніж. — Потім зав'яжеш, які ніжні.

Домка вся перемазана в кров, — не менше була вже перемазана й скатерка, — тепер чомусь без всякого опору, але з сльозами на очах відповіла:

— Беріть. Нате ключі. Грабуйте! Цить, Воленько, цить... Бач, які дяді.

Дитина вже переголосила перший страх і тепер безперестанку, розмазуючи кулачком сльози по щоках, хлипала і весь час тягла: „Мамо, мамочко, мамо...“ Сорочка сповзла з її плечика, і видно було, як її тільки дрібно дрижало від внесеного з кожухами холоду і страху.

Левко, що вже знав виходи, відпер комору. Припах мишачого посліду, змішаний з припахом злеглого борошна, свіжого сала та смужків, вдарив у ніс, а ще більше відчувся той пронизливий холод, який завжди ховається в темноті. Левко ж одімкнув і скриню, і Артем, як кібець з неба падає на мишу, кинувся на маленький прискриньок. Домка з огарком у руках стояла майже при самих дверях, і на її обличчі відсвічував тільки трохи зломлений на кінці ніс, міцно склеплені і без того тонкі губи та рівний упертий лоб. Позаду за її плечима і спереду на стінах коливалися три тіні, схожі на волохатих ведмедів. Четверта тінь, схожа на корзину з-під аеростату, навіть і спостерігач ніби визирав збоку, була від полки сала, підвішеного раніше Левком на принесеному налігачі. Домка навіть не дивилась за тим, що робили її брати. Вона стояла, як кам'яна фігура з світильником при дорозі, і чутко прислухалась до надпоривного плачу дитини. Раптом Воля крикнула:

— Мамо, мамочко!

Домка здригнулась і, ніби підстьобнута, вистрибула за двері.

І тут з хуткістю блискавиці вродилась у неї несподівана думка. Вона з свічкою в руках в одну мить гримнула за собою двері. Їй накинута їх на клямку із сіней.

— Ага, а що, ага! — зареготала вона, заклавши кілочок до клямки, — ага, а що, ага... — Але сміх цей був повний сліз ображеної і на смерть сполоханої жінки. Вона відчувала зараз єдине, що врятувала гроші, а значить — врятує і Максима, і в горлі нервово булькав сміх, що виливався в єдине слово: „ага“; відчувала Домка і те, що брати прийшли до неї, як справжні злодії, навіть гірше за Шубку, бо той обкрадав тільки церкви, тому й сміх у Домки сплутався з лютою ненавистю, яка, крім „ага“ й „а що“, не давала прориватися жадному слову.

Артем і Левко, видно, не зразу зметикували свій стан, бо тим же похмурим і владним тоном Артем крикнув:

— Дай світу!

Але Домчине „ага“ й „а що“ (вона цокала ними, мов маятник) нарешті очутило їх. З гулким дзвоном гримнуло віко, і вони, поваливши в темноті щось на землю, миттю кинулися до дверей.

— Домко, відчини! — Удар кулаком по дверях струснув усю хату, але дубові дошки навіть не рипнули. — Відчини!

Це кричав Артем, і вона не впізнала його голосу. Він, видно, цілком збагнув уже свій стан і тепер у крик вклав і роздратовання владної людини, і розпач спійманого в тенети звіра.

— Відчини, Домко, уб'ю!

— Ага, а що, відчини. Нехай вам міліція відчине. Артемів крик перелякав її більше, ніж його кінчатий ніж. Жіноче серце защеміло ще дужче, коли вона почула, як позаду Артема по-дитячому захлипав Левко: „Домко, Домко, До-омко...“

- Ага, Домко, а як з ножем.
- Відчини, ми пожартували.
- Ага, а потім битимеш.
- Домко, Домко!
- Відчини. Я тобі в ноги впаду, Чуєш, заріжу!
- Хіба я що, трогала тебе, нехай люди відчинять.
- Домко, сестричко!
- Я боюся.

Їй раптом зробилося до моторошности страшно, і вона миттю кинулась із сіней.

Вскочивши до хати, Домка вся переполохана й до краю зденеровована, припала до дитини губами, потім прикрила наспіх її ковдрою, а свої плечі пальтом.

— Мамо, куди ти, куди?

— Спи, моя люба, спи, а я побіжу водички з річки принесу, я зараз. — І вона вискочила надвір. Навздогін за нею із хати понісся жалібний писк дитини, а з комори розпачливий, якийсь звірячий крик.

— Ой, Домко, помилуй, Домко!

Вона зупинилася. Місяць був уже високо над головою і клав на сніг легкі темні тіні від воріт, від самотнього дерева коло хати й від самої хати. З неба просто в димар ніби спускався пушистий сірий шнур, а тінь від нього, як брудні виплеснуті змилки, текла по снігу. На луках і досі двоє п'яних тягали когось третього. Може, це був і Зубківський. Він уже зостався, видно, без верхньої одежі, бо його постать виділялася своїм білим кольором. Дальше по дорозі від батьківського хутора теж ішла якась постать, і коротка тінь зливалася з самою постаттю і робила її схожою на велику копицю. Домка завагалася. Вона чула вже позаду себе не Артемові злодійське гарчання, а лише жалібний плач:

— Не губи, Домко, батька ославиш, пожалій, Домко, це ж тато послали... Хіба ж Левко тобі що...

Останні слова не залишили вже місця для вагання. Вона повернула назад, підійшла до комори

і, коли вже рука намацала кілочок, почула, як дитина, що вже охрипла від крику, зараз ледве чутко кликала: „тату, мамо, татусю...“ Домка звомпіла. Голова пішла обертом, серце ніби зупинилось, і вона, щоб не брязнути снігах, вискочила надвір, а потім і на вулицю.

До міліції, що містилася разом із сільрадою, було ходу не більше десяти хвилин. Всю дорогу Домка бігла. Біля самих уже дверей вона ледве встигла схопитися за баляси і на них же повисла, мов скинутий кожух. Серце тукало так, ніби його теж зачинили в коморі, як Артема і Левка, і воно в розпачі й невимовній тузі шукало виходу з пастки.

На ганок вийшов міліціонер. Од несподіванки він навіть кинувся назад і від цього розсердився.

— Сам приліз, чортова душа. Чи хто це?

— Це я.

— Це ви, товаришко Домко? Ой, господи, чи впали, чи що: у вас перевольнення якесь.

— Товариш Архип тут?

— Я ось зразу. Слученіє якесь, чи що?

За хвилину на ганок вискочив секретар ради Архип. Його встиг уже на літу поінформувати міліціонер, і він ще з дверей крикнув:

— Чого ти хвилюєшся? Я вже коні послав по Максима.

— Максим їде?

— Цілком і повністю.

— Архипе, це правда, правда, випустили? Ох, господи, чого ж я бігала, мало не запалилася? Їде.— До серця прилинула така радість, що вона тепер згодна було не тільки потихеньку випустити братів із комори, а навіть більше— вона згодна просити в них пробачення, що так жорстоко пожартувала з нами. „Нехай, навіть, і поб'є її Артем,— подумала вона,— аби тільки не дуже. Навіщо та міліція? Вона піде з Архипом— і тільки, а Архип такий, що, коли

попросити, не скаже нікому. Не треба міліції". Та невже ж Максим їде?

— Можеш спитати по телефону в окрузі.

— Так я ж такий тепер сюрприз зроблю Артемові, що він буде цілувати мене.

Останнє, правда, вона подумала про себе.

Доки Домка добігала до міліції, постать, що маячила під місяцем на дорозі, наблизилась до Максимової хати, зайшла, як і брати, теж з огородів, ще раз озирнулась на три тіні, що зникали вже за шелеюю біля річки, і, поквапливо зігнувшись, юркнула в сіни. Коли постать у такому ж кожусі і в такій же шапці, як і в Артема, в морозяних клубках переступила поріг, дитина, вся червона від сліз, посунулась у куток ліжка і знову заплакала, вкладаючи в сльози весь зміст свого горя.

— Волько, чого ти плачеш? А де мати?

Дитина зирнула по хаті, потім на білого діда-мороза і, влітаючи в сльози слова, повні скарги, захлипала:

— Діду Ляс, Ратем хотів мою ляльку взяти. Шукав, а мама не сказала, так вони маму били, ножем різали і вже пішли на річку.

Влас Волос блискавично окинув хату оком. Витягнута із столу шухлядка, розметана постіль, залита кров'ю скатерка не залишали сумніву, що Артем не пошкодував навіть сестри. У тих двох хлопцях, що потягли щось біле за лози на річку, він ще здалеку впізнав Артема й Левка. Йому стало моторошно. І столовий ніж, що завис на самому кінці столу, ніби колов його в груди, а з них капала кров до Домчиної крові на білу скатерку. Серце його раптом затиснулось до болю, і він чуло похитав головою.

— Ой, дурні, нерозумні, та ні жалости до себе, та ні розуму. Так дурні й себе зводять, і господарство за вітром пускають.

— Так Ратем бив маму? — запитав він у дитини. — За віщо ж він бив маму?

— Щоб копійку віддала. Мама заховала їх у той куток, а лялька у другому кутку. Ратем шукав, Левко шукав. І пішли. Ножем били маму. Де мама, діду Ляс?

Але Влас Волос її вже не слухав. Він одним стрибком, що скорш наїдував вовка у засідці, аніж старого Волоса, опинився в кутку й дістав із-під деркача замотаний у ганчірку пакунок. Від хвилювання він ніяк не міг розірвати пацьорків на ганчірці аж доки не розпоров їх столовим ножем. В руках зашелестіли засмальцьовані папірці. Тепер йому стало зрозумілим, чому Артем пішов навіть на такий ризикований кінець. І в нього спалахнув старий, ви-коханий роками гнів.

— Ага! У Максима вже навчилася. Ну, нехай же він поспіває тепер: „Сонце сходить і заходить...“ Борода у Волоса тіпалась разом із словами, особливо коли в них почувалися нотки Волосового гніву, але це було тільки одну хвилину. Глянувши знову на пожмакані гроші, він знітився, обличчя перекривилось, і довгі посивілі віки заморгали над маленькими, захованими в зморшках очима.

За кожним його рухом перебігали, як тіні, дві крапки дитячих очей. Вона, забачивши у діда в руках ніж, знову злякано забила під ковдру й захлипала. І це хлипання, схоже на мекання ягняти, що накликає вовків, навернуло тепер до себе і всю увагу Власа Волоса. Він важко підніс до неї з собою холод і ще раз спитав відлеглим уже голосом:

— Так ти все бачила й чула дитинко, а вони по-вели, а... може...

— Дядько Ратем і дядько Левко били.

Волос погладив її біле волосся, почував заскорузлим пальцем під шийкою і поправив під нею подушечку. Дитина, мов приручене звірятко, послухливо поклала свою голівку на подушку, а Влас Волос повернувся до столу, над яким висіла лампа, і вкрутив її до самого кінця. Руки його мало не стрибали,

і він ледве впіймав у товсті пальці маленьке колішатко від гнотика.

В хаті стало темно, і тільки через вузенькі щілини високих фіранок пробивалося блакитне проміння. Разом з ним пробивалося відкілясь здалеку нудне, хрипке гавкання собак.

Дитина знову зірвалась на плач.

— Де мама? мамо!

— Цить, дитинко, цить, вона... цить...

Тінь від столу посунула на дитячий плач, і раптом дитина крикнула не своїм голосом, який почула Домка аж на вулиці.

— А Воля заходиться, — сказала вона, задихаючись від гострого повітря, що розпирало їй груди. За нею бігли Архип і ще один парубійко із ради. — Хоч би ще не перелякалася. А чого це в хаті темно?

Щось гостріше за шпички морозу обсипало її тіло.

— Ану стань цілком і повністю біля дверей, — сказав Архип до свого товариша, — та дістань наган. А я з Домкою.

Вкручена лампа блимала з останніх сил, і Домка лише переступила поріг, як кинулась до неї, хоч очі інстинктивно шукали в дитячому ліжку білої голівки.

— Волінько, — сказала вона, беручись за колішатко лампи, що з тобою? — Дитина мовчала, але Домка в цей же момент помітила, як якась темна волохата постать посунулась від ліжка попід стінкою і застигла в кутку біля печі.

— Хто тут? — крикнула Домка з таким ляком, що голос походив скорше на один раптовий видих.

Гнотик, потривожений її нервовим дотиком, блимнув востаннє і згас. Секретар ради Архип не бачив, крім Домки, нікого, але мимохіть заступив двері й запитав:

— Ти що, Домко?

— Тут хтось єсть. Он, он, ай!..

Чорна волохата постать у цей час висунулась із за печі й попід стінкою, мов тінь, поповзла до дверей.

— Стій! — крикнув вже Архип. — Хто тут?

Чорна волохата постать не зупинялася.

На крик до хати відчинив двері Архипів товариш, що заставався на ганку.

— Що таке?

— Черкни сірник!

Домка, ніби проалізована, все ще маячила біля столу й намагалася викрутити в лямпі гніт, хоч він давно вже погас. Нарешті вона кинулася до дитини. В цей час блимнув сірник, чорна постать схопила Архипа за руку з наганом, а Домка голосом, повним здивування і замішання, і підсвідомої радості, крикнула:

— Тату!

Влас Волос опустил руку, а за рукою, ніби з'єднана з нею вирлом, голова теж упала на груди і підборіддям переломила його, схожу на кущ ліщини, широку бороду. Архип, секретар ради, теж опустил наган, червоніючи від свого не зовсім безстрашного викрику.

— Чого ж ви мовчали? Ох, як же я налякалась. А Волінька спить, моя крихітко... Чого вона крикнула?

Влас Волос мовчав.

Блимнув кружком по гноті червоний вогник, і волохаті тіні захилиталися на стінах.

— Може, ви й хлопців випустили? Ото нехай не дурачаться... Бач, налякали дитину.

Вона озирнулася на ліжку. Біла голівка в розкиданому по подушці волоссі ніби зломилася на тоненькій шийці, і з тріщинки на наволочку вилилося щось червоне, як кров. Домка простягла вже руку, щоб поправити подушку, як раптом очі її мало не впали в ліжку.

— Волю, Волюсю!.. крикнула вона.

Підхоплена на руки біла голівка безсило перекинулась на бік і потім упала назад на червону пляму, а побіля ліжка впала на долівку біліша за стіну Домка.

Архип зирнув одним оком у дитяче ліжко і теж ледве утримався на ногах.

— Ваша робота? — прохрипів він повним здивання голосом і знову підніс наган.

Волос не підводив голови. Він стояв мовчки і, здавалось, навіть не дихав. Його волохата тінь з гострим верхом теж застигла на стіні.

— Василю, поклич сюди людей! — гукнув Архип уже до свого товариша.

Незвичайні викрики і Домчина метушня ще раніше звернули на себе увагу сусідів, і вони вже топталися проти вікон, гублячись у своїх догадках.

— Ось полюбуйтеся повністю, — зустрів їх секретар ради Архип, — полюбуйтеся: зарізав дитину, а в коморі ще й синочки заперті сидять. Домці води, шпуйніть на неї!

Люди, боязко озираючись на Волоса, ніби він мав різати і їх по черзі, збилися отарою біля порога. Архип, секретар ради, підвищив уже голос:

— Стережіть його, а ми ще виведемо і тих двох. І він разом із Василем відчинив двері до комори.

— Ну, голубчики, виходьте цілком і повністю.

На двері ніхто не з'являвся.

— Та виходьте, виходьте, полюбуйтеся своїм прародителем. У-у, самоїди чортові!

На двері й після цього ніхто не з'являвся.

— Боїтеся, а шкодити антиболоти не боялися. Ану, Василю, черкни.

Сірник блимнув на один момент і згас, але цього було досить, щоб він освітив середину комори.

Секретар ради Архип поточився назад, аж доки не вперся у чийсь груди.

— Світи, — прошепотів він, ніби хтось схопив його за горло. — Обидва... Дайте лампу!

— Повтікали обидва? — прошепотів Василь, бо нічого не побачив, і знову черкнув сірник. Тепер полум'я вчепилося за білу шпичку, і тіні сполохано

замотилялися на стінах. Всі з витягнутими головами посунули до дверей. На запорошеній сіллі підлозі лежала неохайно скинута з бантини пілка сала, а над нею висіло дві пари ніг, озутих у повстяки.

Сірник догорів до пальця і знову погас.

У хаті хтось настирливо немов би діставав і не міг дістати, кричав: „дайте огарок, дайте огарок“. Під присінками не переставало скавучати цуцня, а біля хвіртки бубоніли неясні си. Десь далеко на вулиці хтось уперто й хвацько виводив: „Подай, подай перево-о-о-зу...“

Нарешті з хати прочинилися двері, і, затуляючи полохке полум'я свічки, в сіни вийшло ще декілька кожухів. Коли світло вихопило з темноти середину комори, над пілкою сала, що була скинута на поміст, всі побачили двох завислих чоловіків.

— Світи, світи! — крикнув Архип. — Ножа!

Артем і Левко висіли на одному налигачі, перекинутому через бантину. Вони були в одних піджаках, а кожухи валялися тут же на підлозі поруч із салом. Непомірно великі повстяки на їхніх ногах здригувались і штовхали один одного, ніби хотіли допомогти зсунутись із ніг. Розгойдане полум'я свічки вихоплювало з пільми то дві близько стулених волосатих голови, то довгі набік вигнуті жилисті шиї. Лизнуло жовте світло й по руках. Вони зсудомлено вчепилися в груди, мабуть, щоб полегшити собі вагу, і тим ще дужче затигували петлі на своїх шиях.

Великий кінчатий ніж Архип знайшов сам. Він лежав на кожусі й вилискував до світла холодним лезом. Коли під цим лезом надвоє розділився налигач, обидві постаті з-під бантини важко впали на руки селян, що збіглися вже мало не з усієї вулиці, але їхня спроможність була паралізована близькістю подиху смерті, і два брати, корчачись у конвульсіях, розтяглися на помості. Спритними руками Архип послабив на їхніх шиях туго затягнуті петлі, і в промерзлому повітрі комори між глухими подивними

зідханнями з помосту, захлинаючись, похрипів не-
людський стогін. Ніби по сигналу сині й комору враз
наповнив гул голосів. У них було не стільки задо-
волення, як здивування, а то й нещадне обурення.
Маленький дідок, схожий у своїй латаній свиті на
поламлене й викинуте на горище крісло, стукав об
підлогу ціпком і вперто викрикував:

— Багачі, багачі, ач багачі...

Артема і Левка обережно внесли до хати й по-
клали перед Власом Волосом на долівці. Він підніс
зелені, мов цвілий ставок, очі, глянув по черзі на
посинілі обличчя синів і знову мовчки втупився в
мокру пляму на долівці.

— Дайте їм води, теплої води, — сказав хтось, і
декілька душ заметушилося біля груби, де вогонь
давно вже погас.

Дідок, схожий на поламлене крісло, знову висмик-
нувся з кожухів.

— Усі разом, ач яка артіль, — сікався він до Во-
лоса і, ніби від страху, присідав на одну ногу, —
багачі... що ти наробив, чортяко?

Волосова голова впала ще нижче, і в тріщину
поміж густим волоссям просипалося з хрипом:

— Така моя фортуна.

Дідок з ціпком роззявив рота, але слова застряли
десь у горлі, тільки ціпок все ще недоречно дзюбав
по підлозі. Він розгублено обвів своїми цвілими
очима хату.

Домка вже сиділа на ліжку. Волосся вибилося
чорними пасмами з - під косинки і спадало на великі
ще в більших синцях очі. Зашпована водою сукня
і місцями хустка робили вражіння, що вона щойно
вмивалася. Такий же вигляд мало й Домчине обличчя,
а особливо здивований погляд, втоплений у людей.
Вона ніби ніяк не могла зрозуміти, чи це була дійс-
ність, чи це ще продовжувався її сон. Вона пам'я-
тає що, в той вечір заснула з гнітючими думками.

Архип, Максимів товариш, сказав: „І будуть тепер вони поїдати самі себе, аж доки не переведуться...“ Домка скрикнула і впала на ліжку. Вона хотіла тікати куди завгодно, аби це маріння не давило на мозок, аби червона пляма під доччиною голівкою не була так гостро у вічі, але серед хати, важко дихаючи, із закритими очима лежали брати Артем і Левко й заступали їй дорогу до дверей. У вовчих шапках вони й самі були схожі на вовків, загризених старим уже сивим ватажком, що стояв над ними на задніх лапах, як зараз стояв над своїми синами Волос Улас.

На клаптики
незграбні

і нерівні

Покраяно до щенту небо все,
То за вітрами хмари мчать на північ,
Мов караван сполоханих цусей.
І гнуться дерева в якомусь божевільї,
Покірні волі збуджених стихій,
Щоб перше золото, прибите увілляю,
Жбурнуть землі, як дар осінній свій.
А потім пройде дощ...

Укриє пилом

І полетить воно в затишшя низини,
І там, безвільне, немічне й безсиле,
Лежатиме і ждатиме весни.

.....

Я не сумую...

Ні... Хай б'є у вікна

Краплястий дощ і шамотять вітри,—
Давно вже знаю я, що жить не вік нам,
Та не люблю осінньої пори.
І кожен раз,

коли прокинувся вранці

І гляну на берез безлистий ряд,—
Пригадую чомусь я новобранців,

О СІНЬ

Д. ФАЛЬКІВСЬКИЙ

І. Сіпові

Що з фронту

не повернуться назад.

Мов лист берез, укриють їхні кості

Чужі піски чужих полів і лук,

І тільки вітер, залетівши в гості.

Над ними проспівав про біль розлук.

Та що їм до пісень,

до сліз матусі,

До туги сіл,

до нарікання міст:

У золотій осінній завірюсі

Спадає лист...

Ридає лист...

Чи ж не тому в ці дні похмурі й сонні

Під рип осик,

під гайвороння крик

Так хочеться мені,

щоб під віконням

Розувів ізнов потоптаний квітник,

Так хочеться,

щоб у передіроззя грізні,

Коли дзвентить і грається луна,

Мої докори й нарікання пізні

Весіннє сонце випило до дна.

.....

Я не сумую...

Ні...

Хай б'є у вікна

Зів'яле віття й падає з дощем, —

Та все ж кумедно:

знать, що жить не вік нам

І думати —

„хоч би деньок іще“.

І так в думках про завтра і сьогодні

Мінливий шлях пройти за кроком крок,

Аж поки не прошамкає походню

Життя,

немов на підпитку дячок...